

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Diplomová práce

Dominika Pospíšilová

Ironie v češtině a její vnímání

Perception of verbal irony in Czech

Praha 2009

vedoucí práce: Doc. PhDr. Karel Šebesta, Csc.

Děkuji svému vedoucímu diplomové práce docentovi Karlu Šebestovi a doktorce Evě Filippové za podnětné poznámky, zapůjčení vzácné literatury a všeobecnou podporu.

Děkuji každému, kdo jakýmkoliv způsobem umožnil vznik této práce.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne 2009

.....

Podpis

Anotace

Tématem této práce je vnímání diskurzní ironie v češtině, tedy to, jak působí na dospělé a dospívající, co za ironii vůbec považují a jaké jsou rozdíly mezi ironií v češtině a v angličtině. Inspirací mého výzkumu se stala studie srovnávající porozumění sarkasmu u kanadských a českých dětí, na které jsem se podílela a která ukázala, že české děti z nějakého důvodu rozumějí sarkasmu dříve. Moje práce se zaměřuje na dva experimenty, které jsem prováděla s dospělými pro účely srovnávací studie, kde tvořili pouze kontrolní skupinu, a následný experiment s dospívajícími, kteří ve srovnávací studii nebyli zohledněni. První experiment, který byl přípravnou fází zmíněné srovnávací studie, ukázal, jak dospělí Češi přistupují k testovaným formám ironie a jak si ironii představují. Druhý experiment, z něhož byla část dat použita ve srovnávací studii, potvrdil citelné rozdíly ve vnímání sociálně-komunikačních aspektů ironie (příjemnost, nepříjemnost, vtipnost) mezi Čechy a Kanadany – Češi vnímají ironii jako výrazně negativnější než Kanadané. Poslední, třetí experiment proběhl mezi patnáctiletými českými studenty a upozornil, že ačkoliv jejich jazykové dovednosti jsou už v zásadě srovnatelné se schopnostmi dospělých, stojí tato věková skupina stále, co se vnímání ironie týče, mezi dětmi a dospělými.

Abstract

This paper explores perception of discourse irony in Czech – how can irony affect Czech adults and teenagers, their definition of it and what are the differences between irony in Czech and in English. The inspiration for my paper was a cross-cultural study of comprehension of sarcasm in Czech and Canadian children in which I was concerned and which revealed that Czech children understand sarcasm somehow sooner than Canadian children. My paper focuses on two experiments I did with Czech adults for purposes of the cross-cultural study, in which adults were just the control group, and on following experiment with Czech teenagers, who weren't included in the study at all. The first experiment (the

preliminary stage of the cross-cultural study) showed the approach of Czech adults to the forms of irony used in the cross-cultural study and what the term irony means to them. The second experiment confirmed appreciable differences in perception of social-communicative aspects of irony (pleasantness, unpleasantness, wittiness) between Czech and Canadian adults – the Czechs feel irony much more negative than the Canadians do. The third experiment was with fifteen-year-old Czech students and it pointed out that although their language skills are in principle comparable with those of adults, in the case of irony comprehension teenagers stand still between children and adults.

Klíčová slova: ironie, sarkasmus, pragmatika, děti, vývoj porozumění, sociální kognice, sociální komunikace

Key words: irony, sarcasm, pragmatics, children, development, social cognition, social communication

Obsah

SEZNAM POUŽÍVANÝCH ZKRATEK	10
ÚVOD.....	11
CO JE TO IRONIE?	13
Vymezení ironie.....	14
Ironie a lež	15
Kooperační princip	16
Konverzační maximy	16
Princip minimálního narušení	18
Zdvořilostní princip	19
Ironický princip.....	20
Princip škádlení.....	21
Ironie, metafora a tabu	22
Ironie a vtip.....	23
Ironie jako echo	24
Ironie jako předstírání	25
FORMY IRONIE.....	26
Negativní versus pozitivní ironie	26
Dělení na základě formy a účinku	27
Kritika versus pochvala	28
Škádlení	28
Sarkasmus	29
Dělení podle porušené konverzační maximy	30
Intence.....	30
SIGNALIZACE IRONIE.....	31
Signály	31

Explicitní signály	32
Není to ironie, že...?	32
„Mrtvá ironie“	33
Implicitní signály	33
Verbální signály	34
Neverbální signály	35
Ironický tón hlasu	35
Teorie skrytého projevu	38
Nedostatečná signalizace	38
PRODUKCE IRONIE	40
Ironie jako reakce	41
POROZUMĚNÍ IRONII	42
Jak probíhá porozumění ironii?	42
Jak se rozhodujeme pro správný význam?	43
Pragmatická opozice/teorie relevance	43
Hypotéza GSH	45
Čas porozumění	45
Reakce na ironii	46
IRONIE A DĚTI	47
Děti a ironický nesoulad	47
Děti a ironický tón hlasu	48
Učení se odhadnout mysl mluvčího	49
JAK VNÍMAJÍ SARKASMUS ČESKÉ DĚTI	51
Metoda	51
Participantů	51
Materiál	51
Testování	53
Kódování	54

Výsledky srovnávací studie	54
Shrnutí	59
DOSPĚLÍ ČEŠI A IRONIE	60
Experiment č. 1: Příprava dotazníku.....	60
Metoda	60
Participantů	60
Materiál	61
Testování.....	63
Vyhodnocování získaných dat	63
Výsledky	64
Kritika opakem (CC)	64
Hyperbolická kritika (HC)	65
Pochvala opakem (CP).....	66
Hyperbolická pochvala (HP)	67
Shrnutí.....	68
Experiment č. 2: Česká část srovnávací studie pro dospělé.....	70
Metoda	70
Participantů	70
Materiál	70
Testování.....	71
Kódování.....	71
Výsledky	72
Shrnutí.....	77
Experiment č. 3	77
Metoda	78
Participantů	78
Materiál	78
Testování.....	79
Kódování.....	80
Výsledky	80
Shrnutí.....	83

ZÁVĚR	85
Conclusion	87
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	89
PŘÍLOHY	92
Příloha č. 1: Příklad příběhu a otázek z původní, anglické verze dotazníku.....	92
Příloha č. 2: Klíč k vyhodnocování jednotlivých úkolů v dotazníku.....	94
Příloha č. 3: Hodnocení odpovědí na otázku „Proč to X řekl?“	99
Příloha č. 4: Verze příběhů použité v dotazníku srovnávací studie.....	101
Příloha č. 5: Ukázka z dotazníku.....	105
Příloha č. 6: Průvodní dopis k dotazníkům	107
Příloha č. 7: Příklad úlohy z dotazníku k Experimentu č. 3	108

Seznam používaných zkratek

BP	Princip škádlení (z angl. banter principle)
CC	Sarkasmus, kritika významovým opakem (z angl. counterfactual criticism)
CP	Pochvala významovým opakem (z angl. counterfactual praise)
HC	Hyperbolická kritika (z angl. hyperbolic criticism)
HP	Hyperbolická pochvala
IP	Ironický princip
KP	Kooperační princip
ZP	Zdvořilostní princip

Úvod

K výzkumu diskurzní ironie (tj. verbální ironie, ironie v lingvistickém smyslu) v češtině, který se stal také tématem mojí diplomové práce, mě přivedl výzkumný záměr z kanadské univerzity v Torontě. Účast na něm mi nabídla doktorka Eva Filippová, řešitelka projektu, která tehdy začala na Ústavu pro český jazyk a teorii komunikace pražské Filozofické fakulty přednášet o osvojování jazyka.

Cílem výzkumu bylo porovnat vnímání ironie kanadskými a českými dětmi. Projekt se opíral o hypotézu, že ironie (stejně jako jiná nedoslovná vyjádření) je individuální záležitostí každé kultury a každého jazyka, proto se musí rozdíly projevit.

Ironii v lingvistickém smyslu slova ale nebylo v češtině věnováno zdaleka tolik prostoru jako v anglicky hovořících zemích; co se týče zkoumání ironie ve vztahu k dětem, muselo se v České republice začít od nuly. Bylo proto nutné ještě před zahájením vlastního testování pořídit překlady nejrozličnějších materiálů, které jsme pro provedení experimentu v České republice potřebovali, ale které tu nebyly k dispozici, a proběhl také přípravný výzkum. Ten byl potřeba pro vytvoření spolehlivého dotazníku, který by odpovídal svému kanadskému vzoru, ale zároveň by v českém jazykovém prostředí působil přirozeně a přinesl data srovnatelná se zámořskými.

Taková příprava zabrala více času, než jsme předpokládali, proto doktorka Filippová nakonec původní plán výzkumu pozměnila a zaměřila se u dětských participantů pouze na testování vnímání sarkasmu (tj. kritiky vyjádřené opakem), který v češtině dobře fungoval ve stejné formě jako v angličtině. Výsledek byl překvapivý: české děti z nějakého důvodu začínají rozumět ironii dříve než kanadské.

Původní cíl, totiž výzkum vnímání sarkasmu a dalších tří forem ironie, které doktorka Filippová používá ve svých studiích, byl splněn v experimentu s dospělými, kteří měli původně tvořit „pouze“ kontrolní skupinu potvrzující trend vývoje dětí (zvyšující se

schopnost porozumění ironii). Přípravná fáze i samotné testování, které jsem měla na starosti, přinesly mnoho informací, jež nebyly dosud v češtině publikovány a které bych ráda představila ve své diplomové práci.

Její teoretická část si klade za cíl přinést alespoň základní informace o tom, jak bývá ironie pojmána, jaké formy se u ní rozlišují, jakým způsobem je signalizována nebo jak probíhá proces porozumění ironii. V závěrečné kapitole Jak vnímají sarkasmus české děti představuji i výsledek zmíněné kanadsko-české srovnávací studie, která již byla představena na konferenci kanadské Society for research in children development v dubnu roku 2009 v americkém Denveru.

Při zpracování teoretické části jsem vycházela převážně ze zahraniční odborné literatury, většinou článků publikovaných v časopisech specializovaných na aplikované disciplíny lingvistiky. Z českých prací věnovaných verbální ironii jsou k dispozici pouze slovníková hesla, dva články Marka Nekuly a jeden od Pavla Trosta, což zdůrazňuje nutnost další práce v této oblasti lingvistiky.

Praktická část diplomové práce se skládá ze tří experimentů, které jsem v rámci výzkumu vnímání ironie v češtině prováděla. Experiment č. 1 popisuje přípravnou fázi vlastní srovnávací studie (Experiment č. 2), poslední Experiment č. 3 přináší výsledky menšího pokusu nad rámec srovnávací studie – jeho předmětem se stal postoj k ironii u patnáctiletých dětí. K práci jsou připojeny i klíčové materiály, které jsem ve výzkumu používala.

Věřím, že se zde publikované výsledky mohou stát když ne základem, tak alespoň inspirací pro další projekty zabývající se ironií.

Co je to ironie?

Termín ironie pochází z řeckého *eirōneia*, tedy „předstíraná“ nebo „hraná nevědomost“. Původ slova se odvozuje od postavy z řeckého dramatu Eirona, který (ač prokazatelně slabší) vyhrál svým důvtipem souboj s vychloubačným Alazonem (Britanica, heslo „irony“). „Ide o způsob řeči, který doslovně říká opak toho, co je zamýšleno,“ vysvětluje německý encyklopedický slovník Meyers grosses universal Lexikon in 15 Banden u hesla „die Ironie“. Podobnou charakteristiku nabízí i známá Encyclopaedia Britannica („pravý význam je skryt nebo popřen doslovným významem slov“) nebo Bečkova Česká stylistika („zpravidla mluvčí vyjadřuje pravý opak toho, co si myslí“).

Síla účinku ironie v literatuře, tedy rozpor mezi tím, co autor píše, a tím, co si skutečně myslí, se stala předmětem mnoha studií. Ovšem je nutné upozornit na rozdílné pojmání ironie z hlediska literárního a z hlediska lingvistického. Lingvistické pojetí ironie, které je předmětem této práce, se soustředí hlavně na rozdíl mezi řečeným a zamýšleným a na signalizaci tohoto rozporu, kdežto pojetí literární chápe ironii hlavně jako básnickou figuru či nástroj autora. V kontextu literatury se užívá i dělení na ironii „verbální“ a „dramatickou“ (Britanica). Verbální ironií se rozumí jednotlivé promluvy, do ironie dramatické spadá i ironická situace nebo autorská ironie, kdy autor ví víc, než jeho postavy, což mu umožňuje s nimi manipulovat a konfrontovat je s realitou, která je od jejich tužeb naprosto odlišná. V situaci, kdy všechno dopadne jinak, než je zamýšleno, se mluví o „ironii osudu“ (Encyklopedický slovník češtiny, heslo „ironie“).

Nejčastěji bývá ironie pojímána jako řečnická figura vyžadující důvtip jak mluvčího, tak adresáta. „Ironie jsou založena na kontradikci mezi formou a obsahem předpokládá vždy důvtipné nebo chápavé posluchačstvo nebo čtenářstvo, jež dovede vycítiti záměr a úmysl autorův... Ironie pokládá se za plod zjemnělejší kultury, poněvadž předpokládá poměrně mnoho relativně bystrosti,“ (Ottův slovník, heslo „ironie“). „Proti hřmotné expresivitě

nadávek a dysfemismů je ironie na povrch uhlazená, jemnější, ale svou jízlivostí je tím záludnější,“ (Bečka, s. 123).

Ironii z hlediska lingvistického nebylo v češtině věnováno mnoho studií a charakteristiky z příruček a výkladových slovníků opravdu nestačí. Náš výzkum se proto z velké části opírá o zahraniční, především americkou odbornou literaturu. Ovšem je důležité si uvědomit, že ne všechny zámořské poznatky lze důsledně aplikovat na české jazykové prostředí (např. explicitní vyjádření ironie). Ironie, její formy a účinek jsou pro každý jazyk i kulturu do určité míry specifické.

Vymezení ironie

Problémem nejčastějších slovníkových charakteristik, tedy že ironie je vyřčením pravého opaku toho, co chceme říct, je to, že ne vždy o pravý opak jde. Trost (1997) uvádí příklad *Ten má moudrou radu pro každý případ*, který za určitých okolností ironický je, ale rozhodně jím mluvčí neříká, že ten někdo nedokáže poradit vůbec nikdy. Ironie tu jenom naráží na nepříjemnou vlastnost svého objektu, a zlehčuje nebo přímo popírá jeho „přínos“ k řešení určité situace. Dalším důkazem nedostatečnosti této charakteristiky je také to, že ironie nevznikne ani opačným procesem, tedy převedením prostého konstatování na jeho opak (Gibbs, 2000).

Attardo (2000, s. 817) stanovuje pět podmínek, které musí výpověď splňovat, aby bylo možné ji hodnotit jako ironickou (*V* = výpověď hodnocená jako ironická):

1. *V* je v kontextu nemístná,
2. *V* je zároveň relevantní,
3. *V* je interpretována na základě faktu, že byla vyslovena záměrně a s vědomím její nemístnosti,
4. mluvčí počítá s tím, že posluchač bere na vědomí body 1 – 3,

5. v některých případech neplatí body 3 a 4, a to pokud posluchač sám vytváří *V* – nezáměrná ironie.

Tato definice se opírá o kontext, relevanci a záměrnost a umožňuje odlišit ironii od jiných jazykových jevů, které nepracují s přímým pojmenováním a prostým sdělením nějaké skutečnosti, jako je například lhaní, tabu či metafora.

Ironie a lež

„Jazyková ironie je figura zamaskované negace, tj. popření, zrušení, znevážení,“ (Trost, 1997, s. 82). Všechny tyto případy můžeme označit za mluvní akty s různou mírou skryté negace – negace totální nebo parciální (Trost, 1997), což je označení, které Trost považuje za charakteristiku ironie na nejobecnější rovině.

Do tohoto rámce by mohlo spadat i lhaní, při kterém mluvčí také neříká to, co obsahuje jeho mysl, ale sděluje mnohdy opak. Je nutné si ale uvědomit, že mezi ironií a lží je velmi podstatný rozdíl v tom, že zatímco ironie má být odhalena a je to do určité míry podmínkou jejího smyslu, podstatou lži je ukrýt nějakou skutečnost nejlépe navždy. U ironie se mluví o určitém „ironickém signálu“, který mluvčí do své promluvy umísťuje, aby naznačil adresátovi, že význam slov je „ironicky posunut“ (Trost, 1997). Pokud ironie není adresátem (nebo dalšími osobami přítomnými konverzaci) pochopena, ztrácí účinek a zaniká. V případě, že lžeme, se naopak snažíme vyvarovat veškerých signálů, které by naznačovaly, že to, co říkáme, neodpovídá skutečnosti. Význam našich slov se nikam neposouvá, ale naopak modeluje náhradní realitu, která má důsledně překrýt tu původní. Hlavní rozdíl je tedy v tom, čeho chce mluvčí použitím ironie/lži dosáhnout, a rozhodně nelze tyto pojmy brát jako synonyma. Ten, kdo je ironický, nemusí být lhář; ten, kdo lže, nemusí být ironický.

Kooperační princip

Nekula (1990) rozlišuje ironii a lež pomocí jejich poměru ke kooperačnímu principu (KP). KP označuje spolupráci účastníků komunikace, tedy jejich vzájemnou snahu předat si nějakou informaci. „KP umožňuje jednomu participantovi konverzace komunikovat, za předpokladu, že další participant spolupracuje,“ (Leech, 1983, s. 82). Tato spolupráce popsaná termínem kooperační princip je podmínkou úspěšného předání nějakého sdělení. Všichni účastníci musí mít určité naučené návyky, aby se vzájemně mohli dorozumět. Mluvčí se musí shodnout například na předmětu komunikace, na jazyku, kterým spolu budou hovořit, vzájemně si věnovat pozornost, ale také musí říkat to, co skutečně chtějí druhým sdělit, a ne něco jiného, a tak dále (viz oddíl o maximách).

Ironie tento princip spolupráce formálně narušuje: svou formou neříká to, co mluvčí skutečně chce sdělit, ale zároveň na tento fakt neustále upozorňuje, rozpor mezi tím, co chce říct, a tím, co říká, různými způsoby zviditelňuje a jeho cílem je komunikovat adresátovi nebo pozorovateli to, co vlastně neříká. „Ironický mluvčí (...) vrší formální překážky, dělá náznaky, poukazuje na defektnost a nepravděpodobnost své promluvy, čímž adresátovi dovoluje správně interpretovat intendovaný význam, resp. nutí ho k tomu,“ (Nekula, 1990, s. 95). Dochází tak pouze k dočasnému porušení KP. Naproti tomu lhář formálně kooperaci zachovává a snaží se defektnost co nejlépe skrýt. Porušuje tak KP trvale, ale jeho konverzační partner to nemusí nikdy odhalit.

Konverzační maximy

Kooperační princip není celistvý, nejde o jedno pravidlo, je systémem konverzačních implikatur, které jsou uspořádány pomocí tzv. konverzačních maxim. Termín implikatura je pojmem nadřazeným jak složce výpovědi implikující, tak implikované. Tak je možné popsat i výpovědi, u nichž se tyto dvě složky neshodují, jejichž forma neodpovídá sdělovanému

významu (Grice, 1989). To je i případ ironie. Grice se zabývá otázkou, jak je možné, že i v případě, kdy má adresát, popř. pozorovatel, na výběr význam doslovný i přenesený, zvolí ten správný. Zde podle Grice svou roli sehrají maximy, tedy další principy, naučené návyky, které umožňují úspěšnou komunikaci. Díky rozčlenění KP na jednotlivé maximy můžeme popsat i situace, ve kterých mluvčí tento princip porušují, přesto ale jejich sdělení plní svůj úkol. Je důležité upozornit, že v takových případech roste podíl receptora na úspěšnosti komunikace. Ten, komu je promluva určena (nebo kdo ji jednoduše vnímá), nedochází obvykle k závěru, že to, co mluvčí říká, neodpovídá KP, a tudíž nelze sdělovanou informaci rozšifrovat. Naopak, receptor sám přizpůsobí informace, které má k dispozici, kooperačnímu principu a zprávu úspěšně přijme. Jak už bylo zmíněno, KP je soustavou maxim a ne jednolitým pravidlem. Některé z maxim mohou být dodrženy a jiné ne, což usnadňuje/naznačuje správnou interpretaci výpovědi (např. zeptá-li se **A** na něco příliš osobního a **B** zareaguje naprosto irelevantní větou „To je dneska ale hezké počasí!“, porušil **B** podmínku, že se mluvčí musí shodnout na předmětu hovoru, ačkoliv ostatní podmínky mohly být dodrženy. **A** obvykle nepovažuje **B** za špatného mluvčího, ale pochopí, že jeho otázka byla také irelevantní a předmět hovoru přizpůsobí **B**).

Základní konverzační maximy jsou čtyři: maxima kvantity, kvality¹, relevance a způsobu výpovědi. Mimo tyto existuje i množství dalších maxim, tyto čtyři se však zdají být klíčové (Grice, 1989). Leech nepovažuje Griceovy maximy za jednoznačně průkazné a zpochybňuje v první řadě maximy kvantity a způsobu. Podle něho není možné množství sdělovaného samo o sobě hodnotit jako porušení KP. Aby to možné bylo, musela by se maxima kvantity stát jakousi statistickou normou, kterou ovšem není. Stejně tak nelze mluvit

¹ Jak upozorňuje Grice, maxima kvality má mezi ostatními maximami zvláštní postavení: podmiňuje ostatní konverzační maximy, včetně maximy relevantnosti (Grice, 1989). Maximu kvantity podmiňuje do té míry, že někteří vědci používají označení maxima kvantity-kvality, protože o sdělované skutečnosti lze říci jen tolik, kolik umožňuje zachování kvality výpovědi, ale zároveň nelze prokázat, že by samo množství poskytnutých informací mohlo porušit KP a znemožnit konverzaci.

o univerzální maximě způsobu, protože ne ve všech jazykových společenstvích je považována za vhodnou stejná podoba komunikace.

Existují ovšem i případy ironických výpovědí, které žádnou maximu neporušují. To jsou například pozměněné slogany – Kaufer (Attardo, 2000) postuluje názor, že jejich kontrast k všeobecně známým heslům, která propagují diametrálně odlišnou skutečnost, je důkazem jejich ironičnosti. Oproti původním sloganům se ještě zvyšuje míra relevantnosti. S tím nesouhlasí Attardo, který v tomto případě usuzuje spíše na dvojznačnost, kterou zaručuje intertextualita, jde spíše o slovní hříčku, která vznikne například prohozením slov v pozici určitých větných členů² nebo hru s písmeny, která změní význam celého výroku. Oblíbená obměna Masarykova hesla „Nebát se a nekrást!“, která zní „Nebát se a nakrást!“ není podle Attarda (2000) ironická, hraje si s potenciální dvojznačností výpovědi, jde o jazykovou hříčku.

Princip minimálního narušení

K narušení KP dochází i v běžné konverzaci, když se mluvčí dopustí nějaké (byť nezáměrné) chyby; neznamená to ale ukončení konverzace, protože posluchač obvykle dokáže chybu odhalit a opravit tak, jak to kontext vyžaduje. Uplatňuje se tu „princip minimálního narušení“, ze kterého Attardo (2000) vyděluje ještě „princip minimálního možného narušení“, tedy narušení, které je pro posluchače snesitelné a nevyžaduje žádnou složitou aktivitu, jaká je nutná pro odhalení ironie. Je to případ různých druhů přechytnutí, syntaktických chyb a podobně.

Analogicky je princip minimálního narušení využíván i u porušení KP záměrných, tedy i u ironie. „Předpokládá se, že rekonstrukce intendovaného ironického významu je postavena na množině sdílených presupozic: posluchač /P/ ví, že mluvčí /M/ nemůže mít na mysli

² Například záměnou přímého a nepřímého předmětu, Attardo (2000, s. 798) uvádí heslo „Always there when you need them“ a jeho pozměněnou verzi „Always there when they need you“.

význam V, a M si je vědom, že P tuto skutečnost chápe, a proto M může spoléhat na P, že nezůstane jen u doslovného významu V, ale že bude hledat mezi dalšími možnými významy ten, který může M mít na mysli,“ (Attardo, 2000, s. 814). Posluchač tedy spoléhá na to, že výpověď mluvčího je relevantní, a hledá význam, který této skutečnosti odpovídá. Barbeová (1993) upozorňuje, že nejvíce úspěšných ironických promluv se děje mezi přáteli a osobami vzájemně si blízkými, protože takový intimní vztah účastníků konverzace jde ruku v ruce se znalostmi o názorech a postojích, které jsou nutné pro detekování ironie.

Zdvořilostní princip

Ironie bývá jako nepřímé sdělení příjemné/nepříjemné věci považována za zdvořilou kritiku. „V ironii mluvčí zdvořilost nadhodnocuje, a tím zároveň hrubě porušuje KP v rovině doslovného významu a ilokuce,“ (Nekula, 1990, s. 99). Jak je vidět, kromě kooperačního principu ironie narušuje i další princip – princip zdvořilostní (ZP)³, avšak jde o děje opačné: forma porušuje KP, ale zachovává plně ZP, kdežto význam výpovědi odpovídá KP, ale ZP ne.

Zdvořilost ironie je ovšem sporná. Doslovný význam nic negativního neříká, ovšem význam intendovaný může být silnější zbraní kritika než přímý útok (jak se objevovalo v charakteristikách z výkladových slovníků v první kapitole). Zdvořilost ironie je přinejmenším „relativní“ (viz Leechovo dělení zdvořilosti ironie na „absolutní“ a „relativní“; Leech, 1983). Pojímání ironie jako zdvořilé kritiky ovšem podporuje také fakt, že k ní nelze připojit nadávku (Nekula, 1990), ale na druhou stranu zůstává ironie ve své podstatě stále kritikou. Tato diskuse se samozřejmě týká ironie, která má komunikovat negativní postoj mluvčího k pojmenovávanému. Otázku zdvořilosti/nezdvořilosti komplikuje existence ironie, jejímž úkolem je ohodnotit předmět hovoru kladně (např. pochválíme-li přítele slovy: „Ty jsi ale hrozný kamarád!“). V takovém případě vlastně doslovný význam ruší jak KP, tak ZP, ale

³ ZP formuluje Leech jako minimální vyjadřování nezdvořilých názorů a maximální vyjadřování názorů zdvořilých (Leech, 1983).

význam intendovaný oba zachovává. Zde ovšem nelze mluvit o zjemnění pojmenovávané skutečnosti, ale naopak o jejím „zdrsnění“, což je možné za zdvořilé považovat jen stěží. Tento typ ironie zůstává záležitostí účastníků komunikace vzájemně blízkých, nejčastěji mladých (Leech, 1983). Leech tento rozpor vyřešil zavedením pojmu „banter“ neboli „škádlení“, který je paralelní k „ironii“ (Leech, 1983). „Škádlení“ zaplňuje mezery většiny definic ironie, které vznikly v důsledku pojmání ironie pouze jako kritiky.

Ironický princip

Kvůli specifickým vlastnostem ironie byl zaveden další princip: princip ironický (IP), jehož vztah ke KP a ZP popisuje Leech jako „parazitický“: „Funkci IP lze vysvětlit pouze pomocí zbylých dvou principů. IP je princip druhého řádu, který umožňuje mluvčímu být zdvořilý, zatímco je vlastně nezdvořilý; IP zdánlivě porušuje KP, ale ve svém důsledku ho zachovává,“ (Leech, 1983, s. 142). Ironický princip upřednostňuje zdvořilost před „pravdou“, vyhýbá se sociálním konfliktům.

Vedle KP a ZP, dvou do určité míry komplementárních principů, stojí princip ironický (IP) odděleně. Princip zdvořilosti „zneužívá“, protože zdvořilost ironické kritiky bývá dovedena do takové míry, že u svých příjemců budí podezření. Ironický princip ale skutečnou míru agresivity sdělení kryje. Adresát nebo jiný příjemce ironie zachytí pouze doslovný význam výpovědi a její význam nedoslovný je pouhou jeho dedukcí. Ironie je oblíbenou zbraní v případě, že se chceme vyhnout konfliktu, protože její konfliktnost není prokazatelná, neexistují žádné spolehlivé ukazatele ironičnosti, mluvčí může vždy popřít jakýkoliv jiný než doslovný význam (srov. kapitola Signalizace ironie). Interpretace, která vyhodnotila výpověď jako ironickou, je interpretací druhého řádu, protože se opírá o interpretaci provedenou mluvčím samotným, kterou mluvčí pouze naznačil, ale nepotvrdil (Sperber&Wilson, 1986). Z tohoto pohledu je ironie velmi zákeřná, a předpokládáme-li, že žádný z účastníků

konverzace nemá zájem na vyvolání konfliktu, vyhrál řečnický souboj autor ironie. „Přímý útok může snadno vyvolat protiútok a následný konflikt, na ironickou poznámku nelze tak snadno odpovědět stejným stylem,“ (Leech, 1983, s. 144). Ironický princip drží agresi konverzace na uzdě.

Princip škádlení

Vedle IP definuje Leech i „banter principle“, tedy princip škádlení (pro jednoduchost používáme anglickou zkratku BP), který popisuje takto: „Za účelem vyjádření solidarity s posluchačem je vysloveno něco, co 1) očividně není pravda a co je 2) vůči posluchači očividně nezdvořilé,“ (Leech, 1983, s. 144). BP je opakem IP, protože doslovný význam porušuje jak KP, tak ZP, ale svou intencí oba zachovává. Absence zdvořilosti tu může signalizovat velmi blízký vztah mluvčího a posluchače, protože jinak „by si mluvčí nemohl něco takového dovolit“. „Empirické studie dokazují, že „škádlení“ je nejčastější mezi rodiči a dětmi, přáteli, partnery a někdy dokonce i mezi psychoterapeutem a jeho klientem,“ (Gibbs, 2000, s. 8).

Leech ovšem uvádí i případy, kdy je záměrně vyslovena kritická ironie, ale její poselství je kladné. BP tu ruší IP a z tohoto důvodu ho Leech označuje za princip třetího řádu a považuje ho za de facto popření IP. To vysvětluje na příkladu, kdy jeden z hráčů vyhodí kartu, která jeho příteli pomůže:

Přítel na to reaguje výpovědí: Ty jsi teda skvělý kamarád!

Naznačuje tím ironické: Ty jsi teda špatný kamarád! (IP)

Ale myslí tím: Ty jsi skvělý kamarád a já ti to dávám najevo svou nezdvořilostí. (BP)

Pro složitost tohoto modelu usuzuje Leech, že „škádlení“ není tak účinné jako ironie, protože je velmi náročné na porozumění.

Proti vyčlenění BP jako principu vyššího řádu, než je IP, mluví skutečnost, že výše popsaný model neodpovídá všem případům škádlení v tom smyslu, jak jsme si ho charakterizovali. Nesouhlasí se základní formulací, že je vysloveno něco, co porušuje KP i ZP, ale ve skutečnosti obojí zachovává. Proto se přikláníme k pojmání BP jako paralelního k IP, přičemž oba vzorce se liší poměrem k ZP (viz Tabulka 1).

Princip	Doslovný význam zachování KP	Doslovný význam zachování ZP	Intendovaný význam zachování KP	Intendovaný význam zachování ZP
IP	–	+	+	–
BP	–	–	+	+

Tabulka 1: Poměr IP a BP k ZP

Ironie, metafora a tabu

Podobný vztah jako ironie mají ke KP i metafora, metaforická nadsázka či slova tabuová. Nekula (1990) i Winnerová (1997) vidí rozdíl mezi metaforou a ironií v přítomnosti evaluativní složky – metafora zpravidla pojmenovává skutečnost (děj) jinak, kdežto ironické pojmenování obsahuje i hodnocení, postoj mluvčího k pojmenovávanému. Rozdíl je ale i v tom, co chtějí ironie/metafora sdělit. Zatímco metafora sleduje podobnost mezi myslí mluvčího a objektem pojmenovávání, ironie sází na podobnost mysli mluvčího a mysli jeho posluchače (Sperber&Wilson, 1986). „Rozdíl ve funkci spočívá v tom, že metafora se používá hlavně k objasnění, osvětlení nebo vysvětlení něčeho, kdežto ironie se k něčemu vyslovuje, obvykle kriticky,“ (Winner, 1997, s. 7). Winnerová (1997) také upozorňuje, že metafora a ironie způsobují adresátům jiné problémy: zatímco ironii může být těžké odhalit,

ale nebývá problém zjistit, co jí mluvčí myslel, metaforu lze identifikovat poměrně snadno, ale problémem bývá pochopit, „co tím chtěl básník říct“.

Opozici tabuizovaných slov a ironie vidí Nekula (1990) v tom, že zatímco tabuové antifráze se snaží vyhnout konfliktu s „ručiteli tabu“ a naznačují tak určitou podřízenost mluvčího, ironie tento „spor“ vyvolává a naopak zdůrazňuje převahu a nadřazenost mluvčího (Nekula, 1990). „To potvrzuje i ten fakt, že s rostoucí nezávislostí mluvčího roste i míra signalizace ironie, popř. mluvčí přechází k přímému napadení. Naopak při svém podřízeném postavení využívá omezené pragmatické kompetence nadřízeného⁴, jeho neznalost kontextu, apod.“ (Nekula, 1990, s. 98). Promluvu, kterou adresát nemůže správně interpretovat, označuje britská vědkyně Keiko Tanaka termínem „equivocation“, tedy „dvojznačnost“, ale spíše ve smyslu „neurčitost“ nebo „vyhýbavá výpověď“. Ta umožňuje mluvčímu vyjádřit to, co by jinak nemohl vyslovit, aniž by riskoval, že jeho chování budou ostatní účastníci komunikace hodnotit jako neslušné (Tanaka, 1999).

Ironie a vtip

Podobně jako lež nebo metafora bývá s ironií kvůli dvojznačnosti spojován i vtip. „Ironie i vtip nám předvádějí dvojí perspektivu, která evokuje dva vzájemně si nepodobné světy: ten, který může nebo má být, postavený tváří v tvář tomu, který je,“ (Clift, 1999, s. 539). Jak ale upozorňuje Nekula, ve vtipu je rozhodující právě jeho dvojznačnost, kdežto u ironie je to spíše inkongruence mezi explicitním vyjádřením a znalostmi adresáta o mluvčím (Nekula, 1990). Jistý typ humoru ale ironii (nebo některým jejím formám) upřít nelze. Například Gibbs přímo pojmenovává jeden typ ironických výpovědí, který identifikoval v nahrávkách běžných rozhovorů mezi vysokoškolskými studenty, jako „jocularity“ (Gibbs,

⁴ Nadřízeným je tu míněn adresát ironie, ale tím, kdo má ironii v takovém případě interpretovat, je většinou „pozorovatel“, tedy další osoba přítomná komunikaci, které promluva není primárně určena. Mluvčí ale v případě užití ironie předpokládá přímou i nepřímou interpretaci jak pozorovatelem, tak adresátem (Nekula, 1990).

2000), tedy něco jako „veselá, žertovná průpovídka“, která má zlehčit situaci a zlepšit náladu mezi účastníky komunikace. Humor pojímá jako nástroj k vylepšení sociálních vztahů i Tanaka ve své analýze reklamních strategií britských a japonských podniků (Tanaka, 1999), ovšem připomíná, že ne každý považuje humor za správný krok k budování bližšího a tedy důvěrnějšího vztahu mezi účastníky komunikace.

Ironie jako echo

Někteří vědci (Sperber a Williamsová) mluví o ironii jako o echu, ozvěně – ironie je ve své podstatě interpretací myšlenek někoho jiného. „Mluvčí informuje adresáta, že má na mysli X a že k X zaujal určitý postoj,“ (Attardo, 2000, s. 804). Podmínkou ironie je, že se toto sdělení děje implicitně, není vyjádřeno slovně, ale je signalizováno jiným, neverbálním způsobem (pohybem mimických svalů, gesty, tónem hlasu,...). V případě absence těchto signálů (např. v psaném textu) jsou přítomny klíče vyplývající z kontextu nebo ze znalostí o mluvčím, které posluchač má.

Toto pojetí ironie bývá pro svou složitost a nepřesnost odmítáno, protože se ukazuje, že echo v tomto smyslu není dostatečnou ani nutnou podmínkou ironie – existují výpovědi, které v sobě zrcadlí myšlenky a postoje, ale nejsou ironické, a stejně tak není při použití ironie nutné signalizovat vlastní pojetí. Zbytečné je i rozfázování procesu porozumění na tři fáze (1. uvědomění si, že výpověď „zrcadlí“ jinou, 2. identifikace zdroje této další výpovědi, 3. rozpoznání skutečné intence mluvčího; Attardo, 2000), kdy identifikace zdroje intendovaného významu je pro porozumění zbytečná. To neznamená, že by ironie nikdy nemohla mít povahu echa, ale že echo není podstatou ironie. Přesto přináší tato teorie do výzkumu užitečné prvky.

Například upozorňuje na fakt, že pro použití ironie je typické vyjádření postoje bez nutnosti jeho verbální signalizace, což může být důvodem, proč mluvčí ztrácí s vytvářením ironie čas. Tento postoj je u ironie přítomný vždy (evaluativní složka).

Ironie jako předstírání

Podobné nedostatky jako teorie echa má i teorie předstírání, která předpokládá, že ironický mluvčí předstírá, že je nerozvážná osoba promlouvající k nezasvěcenému publiku; promlouvající i jeho posluchači spolupracují a společně předstírají imaginární situace (Utsumi, 2000).

Tato teorie koresponduje s tvrzením, že ironie je „hra na sdělení“ (Nekula, 1991, s. 12), ale zdaleka ji nelze aplikovat na všechny druhy ironie. A opět: předstírání není nutnou podmínkou ironie (např. lze jen těžko obhájit, že u výpovědi „To je ale krásné počasí!“ mluvčí předstírá, že je někým, kdo má rád špatné počasí), není ani výhradně jejím jevem (nemůže odlišit ironii od jiných mluvních aktů). Podle Utsumiho (2000) je teorie předstírání spíše teorií parodie a do zkoumání ironie nové světlo nevnáší.

Formy ironie

Ironie je velmi proměnlivým jazykovým fenoménem, a jak dokazuje absence explicitních signálů, nelze ji přesně definovat. Utsumi (2000) mluví o „prototypu ironie“, ale popisuje ho jako teoretický model, spíše průmět nejobvyklejších forem, který vykazuje určité „ideální“ vlastnosti⁵. Poměr k tomuto prototypu pak určuje výslednou míru ironičnosti a čas, který je potřebný k jejímu rozpoznání a správné interpretaci.

Z Gibbsovy analýzy rozhovorů mezi přáteli vyplynulo, že se v běžné komunikaci objevuje více forem ironie, které lze považovat za základní (srov. Gibbs, 2000), ne jen jediná. Tyto formy se liší i tím, jak na ně jejich příjemci reagují (Filippová&Astringtonová, v tisku).

V čem spočívá rozdíl? Na základě čeho ironii dělit?

Negativní versus pozitivní ironie

Za jedno z nejzákladnějších můžeme považovat Attardovo (2000) dělení ironie na negativní (někdy označována jako klasická ironie, obvykle vyjadřuje kritiku) a pozitivní (tedy škádlení, cílem je pozlobit adresáta, mluvčí proto říká něco negativního, ale jeho sdělení je pozitivní). Odborníci se shodují, že tato pozitivní ironie je méně běžná, a tím pádem i méně účinná. Jak už jsme zmínili u principu škádlení (BP), její užití je výsadou vzájemně si blízkých lidí, kteří si mohou případné nedorozumění dovolit.

Podle Cliftové (1999) je pozitivní ironie často opomíjena a vědci se soustředí pouze na ironii negativní. Například Utsumi (2000, s. 1784) pozitivní ironii za ironii nepovažuje vůbec, s „pravou“ ironií ji podle něho pojí pouze kontrast mezi doslovným a intendovaným významem. Cliftová (1999, s. 545) takový názor odmítá a podotýká, že ironie je mnohem

⁵ Viz Teorie skrytého projevu.

flexibilnější, než by se mohlo zdát, a může dosáhnout mnoha účinků, nejen kritiky nebo zlehčení (viz oddíl Ironie jako reakce).

Dělení na základě formy a účinku

Trostova formulace zohledňující pouze ironii negativní nás přivádí ke čtyřem různým druhům ironie rozlišeným na základě jejich cíle. Prvním z nich je vyslovení pravého opaku toho, co si mluvčí myslí, druhým je popření vyřčeného, třetím jeho úplné zrušení a tím posledním znevažování řečeného (Trost, 1997).

Gibbs rozlišuje na základě formy a účinku pět druhů ironie: škádlení (jocularity), sarkasmus (sarcasm), řečnické otázky (rhetorical questions), hyperbolu (hyperbole) a zlehčení (understatement) (Gibbs, 2000). Forma vyděluje řečnickou otázku – odpovídá v češtině typu „Musíš sypat ten popel na koberec?“ nebo „Menší už tam nebyl?“. Mluvčí se formálně ptá, ale ve skutečnosti nečeká odpověď. Verbální reakce adresáta bývá dokonce považována za nezdvořilou a leckdy díky ní přeroste konverzace v hádku. Řečnická otázka má jen upozornit na nějakou nepříjemnou skutečnost. Dle formy lze identifikovat i hyperbolu, která vždy obsahuje nějaké vyjádření maximální možné míry, zveličuje popisovanou skutečnost, jednoduše řečeno, „dělá z komára velblouda“. Naproti tomu škádlení, sarkasmus a zlehčení mohou mít formu velmi podobnou, a lze je proto rozlišit jen na základě intendovaného významu nebo jejich vztahu ke KP a ZP. Škádlení doslovným významem oba zmíněné principy ruší (řídí se BP), sarkasmus KP ruší, ale ZP zachovává. Problematická je charakterizace vztahem ke zdvořilostnímu principu u zlehčení, které může být motivováno kladně i záporně. Vždy jde o vyjádření menší míry nějakého popisovaného rysu, proto vždy porušuje KP. ZP zachovává, pokud záměrně umenšuje míru negativního rysu, pokud naopak znevažuje rys kladný, pak ZP porušuje. Je tedy rozdíl, zda mluvčí řekne: „Měl malé

zpoždění,“ a myslí tím několikahodinový časový úsek, nebo „Ale jo, dalo se to přežít,“ o události, která ho ve skutečnosti nadchla.

Kritika versus pochvala

Filippová staví na této opozici pochvaly a kritiky své dělení forem ironie. Ve svých studiích používá čtyři formy ironie: kritiku opakem (counterfactual criticism, CC), pochvalu opakem (counterfactual praise, CP), hyperbolickou kritiku (hyperbolic criticism, HC) a hyperbolickou pochvalu (hyperbolic praise, HP) (Filippová&Astington, v tisku). Opět podle vztahu ke KP a ZP: kritika i pochvala opakem v doslovném znění porušují KP, kritika zachovává ZP, zatímco u pochvaly je ZP porušen. Hyperbolické druhy potom KP zachovávají, kritika ale tentokrát ZP ruší, kdežto pochvala ho zachovává). Kritika opakem se kryje s Gibbsovým sarkasmem a pochvala opakem s jeho škádlením. Gibbsovu hyperbolu Fillipová a Astingtonová dále rozpracovávají.

Škádlení

Ironické škádlení lze jednoduše popsat jako pochvalu opakem (viz Filippová a „counterfactual praise“), tedy pochvalu kritikou. V angličtině bývá pojmenováváno jako „banter“ nebo také „asteism“.

Jak jsme si ukázali už dříve, škádlení z definice ironie poněkud vybočuje – řídí se svým vlastním principem (BP), který má zcela opačný vztah ke zdvořilostnímu principu než IP. Liší se také četností výskytu, v promluvách se objevuje s nižší frekvencí. Jak už bylo zmíněno dříve, svou roli zde hraje i vztah k ZP: tento druh ironie je důkazem vzájemné intimity, která porušení zdvořilostního principu umožňuje. Mluvčí pozitivní ironii užije zpravidla tam, kde riziko nepochopení je minimální (posluchač mluvčího zná, je obeznámen s jeho názory, a

nemá proto důvod se domnívat, že je kritizován) a kde je možné případné nedorozumění vysvětlit nebo přejít. „Užít pozitivní ironii znamená vyslovit něco negativního, čemu mluvčí nevěří. To je samozřejmě mnohem nebezpečnější, než říct něco pozitivního, čemu mluvčí také nevěří, ale v případě, že jeho neupřímnost nebude odhalena, nehrozí, že by byl obviněn z toho, že řekl něco špatného,“ (Attardo, 2000, s. 796).

Sarkasmus

Vědci se neshodují v pojetí sarkasmu. Obvykle ho charakterizují jako obzvláště agresivní formu ironie, jasně signalizovanou a s jasným cílem. Na to, zda jsou sarkasmus a ironie tím samým jevem, který se liší pouze drobnými rysy, nebo zda jde o dva samostatné jevy, mají odborníci různé názory. Uvádějí se rozdíly v intenci (ironie nemusí být záměrná, může vyplynout ze situace, aniž se o ni mluvčí snažil; naproti tomu sarkasmus je vždy záměrný), také rozdíly v signalizaci nebo v konečném vyznění – tady uvádí Attardo (2000) Brownův příklad, kdy učitel oznámkuje práci studenta jako nedostatečnou, ale pochválí mu úpravu; v případě, že svou pochvalu myslel upřímně, není ironický ale sarkastický. Filippová a Astingtonová (v tisku) v souladu s Gibbem (2000) chápou sarkasmus jako nejběžnější formu ironie – tedy kritiku opakem (CC) a takové pojetí přejímá i tato práce.

Bryant a Treeová upozorňují na to, že běžní anglicky hovořící mluvčí nevidí mezi sarkasmem a ironií žádný rozdíl a oba termíny používají synonymně. „V předchozích výzkumech jsme zjistili, že lidé dokáží definovat sarkasmus mnohem snadněji než verbální ironii,“ (Bryant&Treeová, 2005, s. 261). Zdali je tomu tak i v češtině je otázkou pro budoucí výzkumy.

Dělení podle porušené konverzační maximy

Ironii můžeme rozlišovat i podle toho, kterou konverzační maximu výpověď narušuje. Vzniknout může i porušením dalších maxim, nehraje tu roli pouze maxima kvality. Grice tento typ ironie vysvětluje na příkladu, kdy je vyučující **A** požádán, aby napsal doporučení studentovi **B**, aby byl přijat ke studiu filozofie. **A** ale není přesvědčen o kvalitách **B**, ale je určitými společenskými tlaky, které můžeme shrnout termínem „zdvořilost“, tlačěn k tomu, aby doporučení napsal. **A** ale nechce **B** doporučit, proto zvolí ironický kompromis a napíše například toto: „Vážený pane **XY**, **B** výborně ovládá český jazyk. Přednášky navštěvoval pravidelně. S pozdravem **A**,“ (Grice, 1989). V tomto případě zjevně **A** porušil maximu kvality, protože jeho doporučení neposkytlo tolik informací, kolik se od doporučení obecně čeká.

U této výpovědi by bylo možné usuzovat i na porušení maximy relevance, protože poskytnuté údaje se netýkají předpokladů **B** pro filozofii. Porušení obou maxim vyplývá z nadřazenosti ZP, o které mluví Leech (viz oddíl Konverzační maximy).

Intence

Zmínili jsme se o existenci ironie nezáměrné, kterou mluvčí nezamýšlel, ale jeho výpověď posluchač přesto jako ironickou pochopil. Attardo (2000) upozorňuje na komplexnost tohoto jevu: spojují se tu prvky ironie verbální i situační. Jinými slovy to znamená, že u neintendované ironie zachytí posluchač signály typické pro ironii, zjistí, že kontext takový výklad výpovědi umožňuje, a proto si ji jako ironii „přeloží“. Ironie tu nevyplyne ze záměru mluvčího, ale z toho, jak posluchač pochopil jeho záměr a tedy i celou situaci.

Signalizace ironie

Za správných podmínek (např. dobrá akustika, kontinuální konverzace, mluvčí chtějí sdělit to, co doslova říkají – adresát tedy jen přiřadí zvukové podobě odpovídající sémantický obsah) probíhá porozumění vyslovenému automaticky, podvědomě. Ve chvíli, kdy výpověď nezapadá do kontextu nebo kdy se nabídne více významů, aktivuje se proces, který defekt sdělovaného odstraní a umožní správnou interpretaci výpovědi. To je ve své podstatě i případ ironie.

Jak jsme se zmiňovali v podkapitole o rozdílu mezi ironií a lží, liší se tyto dva jevy mírou signalizace záměrného narušení KP. Jinými slovy že zatímco lhář narušení KP skrývá, ironik se na něj snaží co nejvíc upozorňovat. „Ironickým signálem se může stát fakticky cokoliv,“ (Nekula, 1991, s. 10). Utsumi (2000, s. 1796) ale zároveň zdůrazňuje, že „tyto signály nejsou ani dostačujícími, ani nutnými příznaky ironie“.

Signály

Nekula (1991) dělí signály ve výpovědi na nosiče a antipody, které jsou propojeny relátorem⁶ a tvoří spolu ironický signál. Nosič i antipodus mohou být jak verbální, tak neverbální. Nabízí se tak čtyři různé kombinace:

1. Nosič i antipodus jsou verbální (spojení slov, která se vzájemně popírají: *Je příjemný jako činže.*)
2. Nosič i antipodus jsou neverbální (např. dvě gesta, která si odporují: Nekula uvádí příklad z Hradeckého rukopisu *...počechu jim spílati,/ před ním klekajúce,/ (...)/ v hlavu jeho třtí tepúce/ políčky jemu dávajúce/ a mezi oči plijíce*)

⁶ „Relátor je prostředek, který usouvztahuje nosič a antipodus, a tím zvýrazňuje jejich kontrast a potvrzuje ironický záměr mluvčího,“ (Nekula, 1991, s. 16).

3. Nosič je verbální, antipodus neverbální (vyslovenému odporuje záměr /nebo gesto, barva hlasu/ mluvčího).
4. Nosič je neverbální, antipodus verbální (záměru /gestu, barvě hlasu,.../ odporuje vyslovené).

Tyto verbální a neverbální signály můžeme dále dělit na explicitní a implicitní, tedy ty, které vždy signalizují ironii, a ty, které formu nebo ustálenou podobu nemají – jde spíše o principy, jimiž se lze řídit v jednotlivých případech ironie. Takové dělení je ovšem více než sporné, protože reálně nebyly žádné signály, které by spolehlivě ukazovaly na ironii, prokázány. Přesto se o něj pokusíme.

Explicitní signály

Spekuluje se o systému znaků, které jsou pro signalizaci ironie typické. Tento systém zatím nebyl nikdy dokázán a nelze tedy říct, že pokud mluvčí použije X, potom je jeho výpověď ironická. Otázkou je, zda explicitní signály vůbec existují, protože výrazným a určujícím rysem ironie je mimo jiné i to, že není signalizována přímo, tedy explicitně. Jak upozorňuje Nekula (1990), ironii chybí i explicitní performativní formule typu „*ironizuji (tě) tímto*“. Tvrzení o neexistenci této kategorie podporují i vlastnosti a účinek dvou typů signálů, které za explicitní označit můžeme.

Není to ironie, že...?

Katharina Barbeová (1993) se zabývala studiem výrazů v angličtině, které explicitně upozorňují na ironii (např. „*Není to ironie, že...*“, „*Je ironií, že...*“, „*Vypadalo ironicky, když...*“). Došla k závěru, že jde o explicitní upozornění na ironii situační, ne verbální, jehož cílem je komunikovat svému okolí osobní názor mluvčího vyvolaný danou situací, kterou hodnotí jako ironickou, která v něm vzbuzuje stejné pocity jako ironie verbální.

Mluvčí hledá ve svém okolí „spojence“, který by takový pocit potvrdil nebo sdílel. Barbeová (1993, s. 586) podotýká: „Použití těchto explicitních signálů je z velké části založeno na porozumění implicitní ironii.“ Zároveň zdůrazňuje, že verbální ironie signalizovaná některým z těchto explicitních výrazů ztrácí na své síle.

Barbeová tedy dělí na základě těchto poznatků ironii na explicitní a implicitní. To odpovídá rozdělení na ironii situační a verbální, ke kterému se v této práci přikláníme i my. Barbeová totiž dochází k závěru, že explicitně signalizují mluvčí pouze ironickou situaci, sdělují tak své dojmy z dané situace, ale nejsou tvůrci této ironie, nekomunikují ji svým posluchačům. Mluvčí upozorňují na ironii, kterou už sami odhalili. Naproti tomu implicitní ironii mluvčí sám vytváří a na posluchači je, aby ji odhalil. Explicitní ironie vyjadřuje otevřeně určitý názor a mezi posluchači hledá spojence. Implicitní ironie názor pouze signalizuje, názor sám je předmětem výpovědi, nejde o hledání spojence.

„Mrtvá ironie“

Druhým typem, který by bylo možné zařadit mezi explicitní verbální signály, je již zmiňovaná „mrtvá ironie“. Tak označujeme výpovědi, které se používají v ironickém smyslu tak často, že pozbyly svou ironičnost a tento nedoslovný význam se stal jejich významem primárním. Ironií už nejsou, protože už nevyjadřují kontrast mezi tím, co říkají, a tím, co říct chtějí.

Implicitní signály

Za explicitní signály by bylo teoreticky možné považovat i některé další typy výrazů, které se v ironických promluvách vyskytují. Sporným momentem se ale stává to, že signalizace ironie není jejich primární funkcí, proto nejsou spolehlivými důkazy a měly by být zařazeny mezi signály implicitní (tak níže uvedené případy chápe např. Utsumi /2000/).

Verbální signály

Encyklopedický slovník češtiny (2002) řadí k signálům ironie také přítomnost evaluačních predikátorů (např. *jsem rád, mrzí mě, je skvělé*), intenzifikátorů (např. *moc, hrozně*), deiktorů (např. *to, teda*) a modálních částic (např. *opravdu, vážně*). Nekula (1991) rozpracovává i možné kombinace těchto prostředků. Běžná jsou spojení stupňovatelných predikátorů s intenzifikátory. „Jde o příznakové, expresivní, kladně⁷ hodnotící predikátory hyperbolického charakteru: Weinrich (1966) je označuje jako bombastické výrazy,“ (Nekula, 1991, s. 14).

Důležitým prvkem je tu užití hyperboly a intenzifikátorů, které ještě stupňují rozdíl mezi doslovným a intendovaným významem výpovědi. Kreuz a Roberts (1995, s. 24) říkají, že „nejefektivnější je ironická průpovídka vyslovená s kamennou tváří“, tedy bez emocí, kdy signálem rozporu se skutečností je její „extrémní obsah“. V angličtině podle nich spolehlivě funguje model „adverbium následované extrémně pozitivním adjektivem“, tedy model, který známe i z češtiny (např. *No to je **absolutně úžasné!** Jsem **přímo nadšená!** To je **prostě báječné!***). „Pokud se někdy naštvete tak, že ztratíte slova, můžete jednoduše použít tenhle namátkový generátor ironie a vyjádřit to, co máte na jazyku,“ (Kreuz&Roberts, 1995, s. 25).

Hyperbola a ironie bývají často spojovány („hyperbola“ je dokonce jednou z forem ironie, viz kapitola Formy ironie), protože podle Kreuze a Robertse nabízejí mluvčím podobné efekty: „být vtipný“, „zdůraznit“ a „ozřejmit“ (Kreuz&Roberts, 1995, s. 25). V experimentu, ve kterém mělo 32 respondentů ohodnotit míru ironičnosti u reakcí s hyperbolou a bez ní (pravdivých i nepravdivých), dosáhly vyšších hodnot ty s hyperbolou.

Obdobný účinek mají i výrazy, které nějakým způsobem ujišťují o pravdivosti výroku (*opravdu, vážně, samozřejmě,...*).

⁷ Obdobou těchto kladně hodnotících predikátorů je předstíraný litotes (nadsazená skromnost výrazu), např.: *Vůbec nejsi mokrá!* (Nekula, 1991).

Identifikace těchto verbálních signálů ve výpovědi ale není zárukou ani podmínkou ironie. „O ironické interpretaci s definitivní platností rozhoduje až antipodus v podobě kontextu, konsituace apod.“ (Nekula, 1991, s. 15). Stejný názor sdílí i Utsumi (2000, s. 1778): „Verbální ironie je sice jazykový fenomén, ale nikdy nemůže být posuzována mimo situaci.“ Utsumi tuto situaci označuje termínem „ironické prostředí“ a blíže ho vysvětluje jako „nastavení situace, které motivuje verbální ironii“ (Utsumi, 2000, s. 1778).

Neverbální signály

Podle Rockwellové (2007) jsou neverbální signály velmi podceňované, a proto lidé často selhávají v odhalování ironie. Příliš spoléhají na obsah slov a kontext. Měli by si více všimnat například výrazů obličeje (včetně tzv. kamenné tváře), gest („řeč těla“) nebo smíchu. Vyjadřují pravdivé pocity a dojmy, a podporují tak kontrast mezi tím, co mluvčí říká, a tím, co chce sdělit. Umožňují posluchači porozumět ironii i v případě, že ji použil mluvčí, o jehož názorech nemá posluchač příliš informací. Tyto neverbální signály jsou velmi individuální, a proto nespolehlivé. Mluvčí se mohou v jejich používání velmi lišit. Navíc tyto paralingvistické jevy nejsou nutnou součástí ironické výpovědi a často úplně chybí (Clift, 1999, s. 537).

Spekuluje se ale o určitých akustických signálech, zejména o ironickém tónu hlasu.

Ironický tón hlasu

Pro existenci ironického tónu mluví případy ironie, které bývají správně posuzovány jako ironické, ačkoliv ještě nemají své ironické prostředí (posluchač nemá dostatek informací, které by mohl konfrontovat s výpovědí). Utsumi (2000, s. 1780) uvádí příklad s Peterem a Brandou, kteří se setkají dopoledne v práci, poprvé ten den, a Branda řekne: „To bylo báječné ráno!“ Peter může správně interpretovat výpověď jako ironii pomocí klíčů, které poskytuje Brandin hlas.

Ironický tón hlasu (někdy také „sarkastická intonace“) si našel zastánce hlavně mezi průkopníky teorie, že ironie je předstírání, že mluvčí je někým jiným (např. dvojice Clark a Gerrig)⁸. Aby to dal najevo, používá „jiný hlas“. Rockwellová (2000) předpokládá, že ironie je ve své podstatě spíše neverbálním jevem (mluvčí nesděljuje to, co má na mysli přímo), proto je velká pravděpodobnost, že k její signalizaci dochází i na rovině neverbální. Stejně tak lze očekávat, že i „ironický“ výraz tváře (např. úsměšek, kroucení očima nebo „kamenná tvář“) ovlivňuje postavením svalů akustické vlastnosti projevu a tvoří ironický tón (Rockwell, 2000, s. 485).

Podle dalších hypotéz právě ironický tón pomáhá dětem ironii odhalit a správně interpretovat. Výsledky výzkumů se v tomto neshodují⁹, ale je dokázáno, že vliv akustických klíčů roste s věkem člověka (Kreuz&Roberts, 1995, s. 24).

Rozdílné závěry ze zkoumání ironické intonace přisuzují Kreuz a Roberts (1995, s. 24) tomu, že se jednotlivé experimenty liší zaměřením na věkovou skupinu, stimuly, způsobem prezentace a mnoha dalšími faktory a jejich kombinacemi. Rockwellová (2007) navíc upozorňuje, že výzkumy mohou být skreslené tím, že co je ironie (a co tedy zní ironicky), určují většinou vědci sami, a není proto vyloučené, že do zkoumaných souborů ironických výpovědí zahrnují ty, které ironicky znějí, ale mluvčí je jako ironické vůbec nemysleli (ironie nezáměrná), a naopak nezahrnují ty, které jim samotným ironicky nezněly, ale mluvčí je jako ironické zamýšlel (s. 363).

Například Bryant a Treeová (2005) staví své odmítnutí ironického tónu na selhání rozšířeného pokusu s herci, kteří dostali za úkol, aby mluvili sarkasticky. Jejich hlas se obvykle změnil, ale neodpovídal tomu, jak lidé ve skutečnosti mluví, vyslovují-li ironii. Lidský hlas nevykazoval žádné podobné odlišnosti od znění doslovných výpovědí. Stejně tak zněl hlas herců, v případě že nedostali instrukci „mluvte sarkasticky“ a měli pouze ve scénáři

⁸ V angličtině tzv. „pretense theory“.

⁹ Viz kapitola Ironie a děti.

ironickou repliku. Ke stejnému závěru dospěla také Rockwellová (2000), když zjistila významný rozdíl v intenzitě spontánního a „objednaného“ sarkasmu. Vyžádaný sarkasmus byl mnohem pomalejší, hlubší a hlasitější (s. 493).

Bryant a Treeová provedli pět let po Rockwellové nový experiment: z fonetického spektra nahrávek ironických a doslovných reakcí, které posbírali ve vysílání rádia, odstranili vždy určitou část, aby bylo možné sledovat, které akustické informace mluvčí užívají k identifikaci ironie (Bryant&Tree, 2005). Vliv kontextu (tj. kontrast mezi obsahem slov a vyjádřenými emocemi jako jsou zlost nebo pobavení) byl vyloučen skutečností, že slova na filtrovaných nahrávkách nebyla srozumitelná. Participanti přesto dokázali rozlišit ironické výpovědi od doslovných. Ze závěrečných dotazníků, kde měli vysvětlit, jak výpovědi posuzovali, ale vyplynulo, že se při rozhodování snažili řídit rytmem. Vzniká tak hypotéza, že místo dosud hledaného ironického tónu by se měla pozornost vědců zaměřit na „ironický rytmus hlasu“ (Bryant&Tree, 2005, s. 270). „Akustické analýzy a studie vnímání u spontánních ironických promluv, které jsme prezentovali, jen velmi slabě podporují pojem ‚ironický tón hlasu‘,“ (Bryant&Tree, 2005, s. 273). A dále: „To, co se zdá být ironickým tónem hlasu, je pravděpodobně jen produkt interpretací založených na informacích z více zdrojů, často vůbec ne akustických,“ (Bryant&Tree, 2005, s. 272).

Rockwellová (2007) srovnáním nahrávek ironických (spontánních i „objednaných“) a neironických promluv odhalila rozdíly v délce výpovědi (mluvčí potřebovali více času na vyslovení, ale zároveň dělali méně pauz, což odpovídá závěrům dalších vědců, že ironické výpovědi mají pomalejší tempo) a ve vlastnostech spektra popisujícího vývoj výšky hlasu větší amplitudy (s. 368).

Vzhledem k tomu, že ironii můžeme rozeznat i v psané podobě, tedy bez akustických signálů, lze soudit, že signálem nejsilnějším zůstává kontext.

Teorie skrytého projevu¹⁰

Na implicitních signálech ironie stojí i teorie skrytého projevu (Utsumi, 2000). Za základní podmínky ironie stanovuje existenci ironického prostředí a jeho implicitní odraz ve výpovědi (tzn. že výpověď není vytržená z kontextu a je v něm relevantní – ve smyslu odůvodnitelná, pochopitelná). Samotnou ironičnost hodnotí Utsumi z hlediska pěti faktorů, kterými jsou: stupeň odrazu původního očekávání, stupeň pragmatické neupřímnosti, stupeň nepřímého vyjádření negativního postoje, stupeň na kontextu nezávislé vhodnosti (zda jde o ironii pozitivní nebo negativní) a stupeň manifestace původního očekávání. Zohlednění všech pěti faktorů a popis jejich vzájemných vztahů dovoluje dle Utsumiho (2000) popsat všechny případy ironie i její odlišnost od neironických výpovědí. Narozdíl od jiných teorií si tato dovede poradit i s případy, kdy nejsou všechny implicitní signály přítomné.

Nedostatečná signalizace

Ačkoliv podstatou ironie je být odhalena, a proto ji mluvčí vždy určitým způsobem signalizuje, v mnoha případech k jejímu odhalení nedochází (Rockwellová, 2007, s. 362). Může to být důsledek špatných znalostí kontextu (včetně nedostatečných vědomostí o názorech mluvčího), ale i nedostatečnou signalizací. Posluchač buď ironickou výpověď pochopí jako doslovnou (časté v případě že je ironie namířena proti svému posluchači, který ale ke kritice/pochvale nevidí důvod), přejde ji jako defektní („mluvčí udělal chybu, myslel něco jiného“), nebo se jednoduše zeptá, jak to mluvčí myslel („*A to myslíš vážně, nebo to byla ironie?*“). Ve všech případech ironická průpovídka ztrácí účinek a přestává být ironií.

Nedostatečná signalizace může ovšem být i záměrem: mluvčí nechce vyjádřit názor přímo, dá se říct, že má v úmyslu posluchače trochu potrápit. Takový záměr bývá výsadou lidí, kteří jsou svému publiku z jakéhokoliv důvodu „nadřazení“ (nadřízený v zaměstnání,

¹⁰ Z angl. Implicit display theory (Utsumi, 2000).

člověk odmítající pozvání na schůzku, ten, kdo se cítí podvedený atd.). Posluchač obvykle z nějakého důvodu nemůže/nechce požadovat vysvětlení dvojznačné výpovědi, nebo je upřesnění stejně dvojznačné jako výpověď sama. Oběť ironie může mít potom velmi nepříjemně rozporuplné pocity. Pak zůstává v případě negativní ironie (jejímž cílem je kritika) její smysl zachován. U pozitivní ironie je takový účinek nežádoucí.

Produkce ironie

Na otázku, proč mluvčí používají ironii, ačkoliv je jednodušší a rychlejší „pojmenovat věci pravými jmény“, neexistuje zatím jednotná přesvědčivá odpověď. Attardo (2000) se například přiklání k poznatku z teorie informace, že to, co ve výpovědi nejlépe zapadá do kontextu, nese také nejméně informací, protože je to předvídatelné. Naopak to, co je v daném kontextu naprosto nemístné (což je ironie), přináší posluchači nejvíce informací. Cílem použití nedoslovného významu pak může být sdělit co nejvíc.

Utsumi vychází z kontrastu mezi očekáváním mluvčího a jeho zklamáním¹¹, který odráží rozdíl mezi významem výpovědi doslovným a intendovaným. Na této hypotéze staví svůj model ironického prostředí (Utsumi, 2000, s. 1783):

1. Mluvčí má nějaké očekávání.
2. Toto očekávání se ukáže být inkongruentní s realitou.
3. Situace vyvolala v mluvčím negativní emoce a z nich plynoucí negativní postoj.

Zklamání z tohoto nesouladu považuje Utsumi za základní předpoklad použití ironie. Pokud je ale kterýkoliv z těchto bodů vyjádřen přímo, nejde o výpověď ironickou (viz Tabulka 2).

<i>Matka požádá syna, aby si uklidil nepořádek v pokoji. Když se do pokoje za chvíli vrátí, vidí, že se nic nezměnilo.</i>		
Reakce		Ironie
Vyjádření nespokojenosti nepřímé	Nádherně uklizený pokoj!	Ano
Vyjádření nespokojenosti přímé	Čekala jsem, že si tu uklidíš, ale jak vidím, nestalo se tak. Proto se na tebe zlobím.	Ne

Tabulka 2: Přímá versus nepřímá reakce na zklamání

¹¹ Utsumi nepovažuje tzv. kladnou ironii (pochvalu kritikou) za ironii (viz Utsumi, 2000, s. 1784).

Často probíraným důvodem volby ironie je i posílení vlastního postavení (naznačení nadřazenosti; Gibbs, 2000; Creusere, 1999). Mluvčí prokáže svou schopnost sebeovládání, a tím sílu osobnosti. Zachová si svou tvář a zároveň může pomoci i adresátovi (zlehčí situaci, jeho kritika je tlumená). Winnerová (1997) tento důvod nepovažuje za primární: „Mluvčí nedávají ironickým útokům přednost před těmi doslovnými proto, aby se nadřadili adresátovi, ačkoliv forma sdělení to udělá. K posílení vlastního postavení si ale vybírají ironickou možnost komplimentu, ačkoliv to ve svém důsledku není tak účinné jako ironický útok,“ (s. 157).

Ironie jako reakce

Ironie nemusí vždy jen kritizovat či bavit adresáta nebo ostatní účastníky komunikace. Může na kritiku nebo škádlení sama reagovat. Zvláště ironie namířená proti mluvčímu samému obvykle slouží k vyjádření nadhledu, dovoluje mluvčímu ukázat, „že má situaci pod kontrolou, že není obětí okolností“ (Clift, 1999, s. 543). Podobně může mluvčí pomocí ironie prokázat stejnou službu i osobě, o které se mluví. Jde obvykle o velmi blízkého člověka. Cliftová (1999) uvádí příklad dvou přátel, z nichž jeden byl převezen do nemocnice v důsledku pokročilého stádia AIDS. Když ten druhý dorazí za ním, říká:

„Ještě ke všemu jsi zapomněl dodělat tu jablečnou přesnídávku. Trvalo mi to skoro čtyři hodiny,“ (s. 544).

Ironie je tu způsobem jak „vyslovit nevyslovitelné“ (Clift, 1999, s. 544), zlehčit situaci v pozitivním slova smyslu. Takové použití vykazuje několik shodných vlastností s „klasickým“ škádlením: obě tato použití ironie citelně porušují zdvořilostní princip, a proto jsou často jen záležitostí rodinných příslušníků a přátel. Doslovné vyznění může nezasvěceným znít velmi nemístně až krutě.

Porozumění ironii

I v oblasti porozumění ironii zůstává mnoho jednoznačně nezodpovězených otázek. Mezi ty nejdůležitější patří bezesporu proces učení se ironii – jinými slovy kdy ji začínáme registrovat (a nepovažujeme ji za chybu), kdy ji začínáme chápat, čím se řídíme při její interpretaci a jaké reakce vyvolává.

Jak probíhá porozumění ironii?

Abychom mohli pochopení ironie označit za úplné, musí příjemce ironie podle Filippové a Astingtonové (v tisku) pochopit její sociálně-kognitivní aspekty (nesoulad mezi doslovným významem a přesvědčením mluvčího, komunikační záměr – čeho chtěl mluvčí dosáhnout, a jeho motivaci – proč toho chtěl dosáhnout), dále sociálně-komunikativní aspekty (jaký účinek měla ironie na komunikaci – byla vtipná, milá, nepříjemná) a v neposlední řadě i emoční dopad, protože dobrý odhad pocitů konverzačního partnera umožňuje správně rozšifrovat jeho motivaci i komunikační záměr.

Zjednodušený model úplného porozumění ironii lze načrtnout asi takto:

1. příjemce ironie zaznamená doslovný význam,
2. podle dostupných informací (kontextu) určí skutečné přesvědčení mluvčího,
3. ze známých faktů vyvodí, proč mluvčí řekl zrovna to, co řekl (jeho záměr),
4. odhalí postoj mluvčího (Fillipová&Astington, 2008).

Jak se rozhodujeme pro správný význam?

Pragmatická opozice/teorie relevance

Nekula navrhuje jako nástroj rozluštění ironie tzv. pragmatickou opozici: „Je to opozice konvenčního zobrazení či modelu jisté skutečnosti (nebo děje) recipientem očekávaného a zobrazení či modelu mluvčím realizovaného. (...) Tím, že mluvčí porušuje (pragmatická) omezení jejich užití, indikuje se porušení KP v rovině doslovného významu promluvy, čímž se naznačuje její nepřímá interpretace, při níž už je KP zachován,“ (Nekula, 1990, s. 96).

Teorie pragmatické opozice odpovídá teorii relevance, podle které se recipientovi nabízí několik možností interpretace výpovědi, pouze jedna je ale relevantní. „Výpověď má obvykle jedinou intenci, kterou se mluvčí snaží komunikovat, přesto posluchač zkombinuje s vysloveným několik možných interpretací, než dospěje k původnímu sdělení mluvčího,“ (Tanaka, 1999, s. 62). Grice mluví o roli implikatur, tedy určitých soudů, které výpověď obsahuje, ať už si je posluchač uvědomuje nebo ne (explicitní vs. implicitní)¹². Z těchto implikatur volí subjekt ty, které jsou v daném kontextu relevantní (Grice, 1989).

Jak posluchač pozná relevantní význam? Wilsonová a Sperber nabízejí „princip minimálního úsilí“ (Sperber&Wilson, 1986). Subjekt si zvolí význam, který nejlépe zapadá do kontextu, který z něho do jisté míry vyplývá. „Úsilím“ je tu míněn jak proces na úrovni jazykové, tak na úrovni mentální, a v praxi znamená vyvolání významů například slova „jazyk“ a vybráním toho, který se nejlépe hodí k významu dříve/později vysloveného. V mysli člověka už jsou významy slov či slovních spojení organizovány podle obvyklosti: nejčastěji užívaný význam stojí nejvýše, jeho vyvolání je nejsnazší. Méně obvyklé významy jsou v hierarchii umístěny níže a níže.

¹² Grice implikatury dělí na konvenční (tedy explicitní, ty, které si subjekt uvědomuje) a konverzační (implicitní, ty, které si subjekt může uvědomit v kontextu). Pro přesnější popis situace zavádí Sperber a Wilsonová termín „explikatura“, tedy explicitně vyjádřený soud (Sperber&Wilson, 1986).

Toto uspořádání můžeme doložit pomocí tzv. mrtvé ironie – jde o fráze, které byly tak často používány jako ironické, že jejich primární, tedy doslovný význam ustoupil do pozadí. Ironický význam se lexikalizuje a výpověď přestává být v pravém smyslu ironická, proto „mrtvá ironie“. Například „Ty jsi ale chytrák!“ pak bývá obvykle rovnou interpretováno jako „Ty jsi ale hlupák!“, ačkoliv takový soud mluvčí vůbec nevyslovil. Míra signalizace ironie, kterou nezajišťuje jazykový defekt sám (např. signalizace zvláštní intonací, barvou hlasu či gesty), je u takových výpovědí nižší (Encyklopedický slovník češtiny, 2002).

Odborníci se neshodují v tom, zda se nedoslovný význam vyvolá jako první („one-stage theory“, přeložit lze asi nejlépe jako „teorie jedné fáze“, toto stanovisko zastává Gibbs) nebo až na základě odhalení dysfunkce významu doslovného („two-stage theory“, nejlépe asi jako „teorie dvou fází“, hlavním propagátorem této teorie je Grice).

Teorie jedné fáze je snadno napadnutelná: „Takový model porozumění logicky nemůže obstát při příjmu nového pojmenování, protože nedokáže rozlišit vyjádření defektní a nově vzniklou metaforu, ironii nebo jiné nepřímé pojmenování,“ (Attardo, 2000, s. 810). Dalším nedostatkem je i skutečnost, že pokud by si příjemce ironie zvolil rovnou intendovaný význam a zamítl by automaticky další možné interpretace, nemohl by vycházet z kontrastu mezi významem doslovným a intendovaným. To v praxi znamená, že by mu ironický význam výpovědi musel být přístupný sám o sobě, posluchač by musel mít i znalosti o jeho účincích, které ve dvoufázové teorii vyplývají z kontrastu mezi možnými významy. Kdyby to tak nebylo, nemohli bychom ironii považovat za silnou řečnickou zbraň, protože by nemohla protivníka překvapit. Navíc taková znalost je nepravděpodobná, a proto je logické předpokládat, že se příjemce ironie dříve nebo později v procesu porozumění s dalšími možnými interpretacemi setká. Tak se z jednofázové teorie stane dvoufázová.

Hypotéza GSH

Z teorie dvou fází vychází také hypotéza GSH („Graded Salience Hypothesis“, tedy přibližně „Hypotéza stupňované charakterističnosti“), která se rozvíjela nezávisle na studiu ironie a která předpokládá, že příjemce výpovědi volí význam, který je pro polysémní výraz/spojení nejcharakterističtější. Tuto charakterističnost definuje Attardo (2000, s. 800) na základě:

1. konvenčního významu slova (tedy jednoduše zda je daný výraz uveden ve slovníku),
2. jeho známosti/obvyklosti,
3. frekvence jeho výskytu,
4. lingvistického kontextu.

To znamená, že při výběru významu výpovědi volíme nejprve ten nejcharakterističtější (obecně známý, nejobvyklejší, nejčastěji se vyskytující a nejlépe zapadající do dané struktury slov). „Ironická interpretace je méně charakteristická než doslovný význam, proto je proces jejího vyvolání delší,“ (Attardo, 2000, s. 801).

Čas porozumění

Čas nutný k odhalení ironie se mění v závislosti na jejím typu i kontextu. Utsumi (2000, s. 1797) dochází ke dvěma základním pravidlům:

1. *Ironie, která se více blíží ironickému prototypu¹³ (tj. typu ironie s vyšší mírou ironičnosti), je chápána jako ironičtější a proces je rychlejší.*

Proto, jak už bylo několikrát zmíněno, je tzv. pozitivní ironie méně účinná (odchyluje se od prototypu, její produkce i percepce trvá déle – není tak bezprostřední), a proto je i méně častá.

2. *Ironie daná v situaci, kterou lze snadněji identifikovat jako ironické prostředí, je chápána rychleji.*

¹³ Viz kapitola Formy ironie.

Snadněji identifikovatelné ironické prostředí, kde mluvčí otevřeně vyslovuje svoje očekávání, které je v kontrastu s výsledným dějem/stavem, označuje Utsumi jako explicitní. Výpovědi zasazené do explicitního ironického kontextu snáze evokují ironický intendovaný význam, protože platí, že čím víc informací máme, tím snáze rozpoznáme rozdíl mezi tím, co je vysloveno, a tím, co se nám mluvčí snaží sdělit. Opakem takového ironického prostředí je prostředí implicitní. Utsumiho závěry se do velké míry shodují s hypotézou GSH.

Reakce na ironii

Cliftová (1999), která svou studii ironie postavila na rozboru konverzací probíhajících mezi lidmi v blízkém vztahu, došla stejně jako Gibbs (2000) k závěru, že nejčastěji vyskytující se formou ironie je škádlení. „Obvyklou reakcí adresáta na rozpoznanou ironii je smích a/nebo pokračování v ironii; obojí je přijetím významového posunu. (...) zároveň obojí vyjadřuje souhlas s tvrzením, které z významového posunu vyplývá,“ (Clift, 1999, s. 538).

Také Winnerová (1997) dochází k závěru, že humor je důležitým aspektem ironie: respondenti nejrozličnějších testů hodnotili ironickou reakci (a to nejen v případě škádlení) jako humornější ve srovnání s reakcí doslovnou, ovšem neznamena to, že by ironii nutně hodnotili jako vtipnou. Navíc mírou humornosti se lišily i jednotlivé druhy ironie. Filippová a Astingtonová (v tisku) testovaly mimo jiné vtipnost ironie v závislosti na její valenci (zda jde o kritiku nebo pochvalu) a povaze (významový protiklad nebo hyperbola)¹⁴. Jejich respondenti hodnotili jako výrazně vtipnější pochvalu ve srovnání s kritikou a hyperbolu ve srovnání s významovým protikladem. Nejvtipnější se všem testovaným věkovým skupinám tedy zdála hyperbolická pochvala. Neshody panovaly v hodnocení pochvaly významovým opakem (CP): zatímco dětem se vtipná nezdála vůbec, dospělí jí s věkem přišli na chuť.

¹⁴ Testovaly tedy typy CC, CP, HC a HP (viz kapitola Formy ironie).

Ironie a děti

Výzkumy dokázaly, že děti nejsou schopné odhalit (a tudíž ani pochopit) ironii do šesti let věku, tedy do doby, než je ukončen základní vývoj jazyka. Dokáží se naučit, že určité slovo dospělí používají pro vyjádření více pocitů (i protichůdných): tedy, že říkají „*Skvěle!*“, když se jim něco líbí i když se zlobí (Winner, 1997, s. 133), ale nevnímají ho jako kontrast mezi doslovným a intendovaným významem, který vyjadřuje rozčarování nad situací. Šestileté dítě už rozumí tomu, že „*Skvěle!*“ má pouze pozitivní význam, ale že se to říká, i když se nám něco nelíbí. Obvykle si tento rozpor vykládají jako ohleduplnost: „*A to řekl, aby B nebyl smutný.*“ Ironii chápou jako „milosrdnou lež“ (Winner, 1997; Filippová&Astonington, 2007). Můžeme říct, že k úplnému porozumění dochází zhruba v osmi letech, ačkoliv úroveň dospělých děti stále ještě nedosahují.

Zajímavé je také to, že pěti- až šestileté děti už vnímají negativní ironii jako mírnější způsob vyjádření kritiky, než je doslovná reakce, ale jsou rezervované k humorné stránce ironie. Ironii začínají chápat jako vtipnější až s rostoucím věkem, ovšem vliv věku není u nejčastějších formy ironie (kritika opakem, CC) příliš významný – obecně ani dětem ani dospělým se nezdá výrazně vtipný (Filippová&Astonington, 2008). Naopak velmi odlišných hodnot, co se posuzování vtipnosti týče, nabývá pochvala opakem (CP, také škádlení): zatímco dětem příliš humorná nepřijde, dospělí ji považují za dobrý vtip (Filippová&Astonington, 2008). To samozřejmě souvisí s tím, že děti mají větší problém ironickou pochvalu opakem kvůli její negativní formě jako pochvalu chápat.

Děti a ironický nesoulad

Základním projevem ironie je nesoulad jejího doslovného významu a skutečného stavu věcí. Ten dokážou děti odhalit velmi brzo – už kolem jednoho roku věku. Ve čtyřech letech

jsou schopné odhalit nesoulad mezi vysloveným a všeobecně známými fakty. Cesta k dokonalému pochopení ironie je ale ještě dlouhá: selhání logických souvislostí neumí spolehlivě určit ani v šesti letech, kdy už ironii poznají. Logický nesoulad mezi dvěma výroky jednoho neosobního vypravěče se učí odhalovat ještě několik let po nástupu do školy (Winner, 1997, s. 162), s některými formami ironie bojují velmi dlouho a není výjimkou, že ještě kolem třináctého roku věku ji považují za pouhou lež (Filippová&Astington, 2008). Důvodem mohou být vysoké nároky na paměť dítěte (musí si pamatovat fakta pronesená během celé výpovědi), ale i jeho vztah k mluvčímu (děti věří lidem starším, lidem s větší autoritou, důvěřují tomu, co slyšeli jako poslední, nebo například tomu, co řekl přímý účastník nějaké události) – dítě může někdy mylně dospět k závěru, že nemá důvod pochybovat (Winner, 1997, s. 168).

Děti a ironický tón hlasu

Na počátku výzkumu ironie u dětí se zastánci existence ironického tónu hlasu domnívali, že je to právě on, co dětem pomáhá pochopit smysl ironie a nehodnotit ji jako chybu nebo lež (Winner, 1997, s. 148). Ackerman provedl experiment s šestiletými dětmi, kterým pouštěl nahrávky ironických výpovědí ve třech intonačních variantách – intonace výrazně „ironická“, intonace bez jakýchkoliv signálů (případ „kamenné tváře“) a neutrální intonace. Zjistil, že děti v tomto věku se intonací neřídí a že za spolehlivější klíč považují kontext. K podobnému závěru dospěla i Winnerová: intonace není ještě pro osmileté děti rozhodující – děti dokázaly odhalit stejně dobře ironii vyslovenou i napsanou (Winner, 1997, s. 151).

Jak už bylo řečeno dříve, děti akustické signály vnímají, pokud jde o determinaci záměru mluvčího, neignorují je. Stejně tak se řídí i gesty, výrazem obličeje a smíchem. Za rozhodující ovšem považují fakta, tedy kontext. Slouží jim jako důkaz. Takový závěr na

druhou stranu není až tak překvapivý: problémy s dešifrováním akustických signálů, gest nebo výrazů tváře mají kvůli vysoké míře individuálnosti i dospělí s bohatými konverzačními zkušenostmi; dítě se komunikaci teprve učí, proto je pro ně jednodušší spoléhat na to, co už zná – tedy co plyne z toho, co říká jazyk sám o sobě.

Učení se odhadnout mysl mluvčího

Aby dítě dokázalo odlišit ironii od chyby mluvčího, musí pochopit rozdíl mezi záměrným a nezáměrným chováním. Pětileté děti používají k rozlišení jednoduchý klíč: pokud X udělal něco hezkého a pokud svoje chování nějakým způsobem řídil, potom byl jeho počín s největší pravděpodobností záměrný (Winner, 1997). Takový klíč ovšem právě v případě ironie selhává.

Dítě se musí naučit odhadnout, co skrývá mysl ironického mluvčího, musí umět odhalit jeho přesvědčení. Jedině potom může správně určit, jestli se mluvčí pouze mýlil, nebo jestli tím, co říká, něco sleduje. Jak ale dokázaly další výzkumy, i osmileté děti dokážou správně odhalit přesvědčení pouze v případě nezáměrné nepravdivosti výroku; ironie i lež jim stále dělá problémy: „Háček je v uvědomění si, že člověk může říkat něco, čemu sám nevěří,“ (Winner, 1997, s. 174). Lež začínají děti aktivně využívat od pátého roku života, v té době také začínají chápat, že ironie je něco jiného. K odlišení ironie od lži musí dítě umět zvážit, jestli se mluvčí snaží nesoulad mezi tím, co říká, a svým přesvědčením skrýt (lež) nebo jestli ho naopak zviditelňuje (ironie). To může rozhodnout přítomnost nejružnějších mimojazykových či neverbálních signálů (které ale nejsou spolehlivými indikátory ironie) nebo pochopení přesvědčení mluvčího „druhého řádu“ – tedy co si mluvčí myslí, že si myslí jeho posluchač. Winnerová (1997) uvádí jednoduchý příklad: pokud X řekne Y: „Počasí jako dělané na piknik!“, ačkoliv ví, že bude pršet, záleží rozhodnutí, zda jde o lež nebo o ironii, na tom, jestli je X přesvědčen, že Y ví, že počasí bude špatné (ironie), nebo zda si X myslí, že Y

ještě neslyšel předpověď a neví, že se chystá déšť (lež). Ironii je tak mimo jiné možné odhalit pomocí inkongruence mezi tím, o čem je mluvčí přesvědčen, že je přesvědčením adresáta, a tím, co mluvčí vysloví. Tato schopnost není dokonalá ještě u třináctiletých dětí (Filippová&Astington, 2008) a dokonce i adolescenti mají před sebou ještě dlouhou cestu, než dosáhnou stejných konverzačních kvalit jako dospělí (Siegal&Surian, 2009; Berman, 2009).

Jak vnímají sarkasmus české děti

Vědci se shodují na tom, že porozumění ironii je u dětí závislé také na formě ironie – nejmenší problémy mají se sarkasmem, naopak největší nesnáze jim způsobují formy obsahující hyperbolu (Creusere, 1999). Během posledních dvou let proběhl v České republice výzkum Evy Filippové, který se zabýval tím, kdy české děti začínají rozumět sarkasmu a jak ho vnímají. Na experimentu se podílela i autorka této práce.

První fází studie bylo testování kanadských dětí (Filippová&Astington, 2008, v tisku), ve druhé fázi byla část výzkumu zaměřená na sarkasmus (kritika opakem – counterfactual criticism, CC; viz kapitola o formách ironie) provedena jako srovnávací studie i v Česku (Filippová&Pospíšilová, publikace se připravuje). V obou případech byla použita i kontrolní skupina dospělých, která poskytla data pro objektivní hodnocení výsledků, jichž děti dosáhly, a která měla odhalit i případné nedostatky výzkumné metody.

Metoda

Participantů

V Kanadě se do výzkumu zapojilo celkem 96 respondentů: 72 dětí (24 pětiletých, 24 sedmiletých a 24 devítiletých) a 24 dospělých. Šlo o rodilé mluvčí hovořící anglicky.

V České republice bylo do srovnávací studie zahrnuto 60 respondentů: 36 dětí (12 pětiletých, 12 sedmiletých a 12 devítiletých) a 24 dospělých. Všichni rodilí mluvčí češtiny.

Materiál

Kanadským participantům a dospělým Čechům bylo předloženo osm krátkých scénářů, které popisovaly interakci mezi dětským protagonistou a nějakou osobou, která komentovala

jeho jednání ironickou promluvou. Polovinu mluvčích tvořily osoby z blízkého okolí dítěte, polovinu osoby cizí. Scénáře vznikly z osmi příběhů, které měly jak dobrý, tak špatný konec. Navíc na každé zakončení reagovala postava příběhu dvěma různými způsoby: v případě špatného konce volila buď kritiku opakem (CC) nebo hyperbolickou kritiku (HC), u dobrého konce měla na výběr buď pochvalu opakem (CP) nebo hyperbolickou pochvalu (HP). Jde o typy ironie, které se nejčastěji vyskytují v každodenní komunikaci v anglicky mluvících zemích (Filippová&Aston, v tisku). Celkem vzniklo 32 příběhů.

Ty byly nakombinovány do dotazníků po osmi příbězích tak, aby každý obsahoval právě dva příběhy s CC, dva s HC, dva s CP a dva s HP. Vždy jeden příběh z dvojice obsahoval promluvu osoby blízké dítěti (rodinný příslušník, kamarád) a jeden promluvu osoby více či méně cizí. Konkrétní příběh se v dotazníku mohl objevit v jedné variantě. Zároveň byly všechny sady testů vyváženy i co do pořadí (každá varianta se musela objevit na určitém místě stejněkrát jako tři zbývající).

Za krátkým scénářem následovaly vždy otázky, které měly odhalit, zda dítě ví, že koncová promluva není pravdivá, a zda chápe, že nejde o chybu. Tyto otázky se zaměřovaly na pět oblastí: porozumění příběhu, doslovný význam ironické výpovědi, přesvědčení mluvčího, komunikační záměr mluvčího a motivace/postoj mluvčího. Poslední oddíly otázek se týkaly emocí (jak těch, které mluvčí sám pociťoval, tak těch, které chtěl vyvolat) a sociálně-komunikativní funkce ironie (jak příjemná, nepříjemná, legrační ironická výpověď byla). (Viz Příloha č. 1)

České děti byly z časových a praktických¹⁵ důvodů testovány pouze na sarkasmus: jejich dotazníky obsahovaly dva příběhy zakončené CC (kritika opakem) a dva příběhy s prostou kritikou.

¹⁵ Vzhledem k tomu, že se jednalo o srovnávací studii, bylo nutné, aby se české testovací úlohy podobaly co nejvíc anglické verzi. Zatímco sarkastické reakce v českém překladu fungovaly stejně dobře jako v angličtině, zbylé tři formy ironie se podařilo co nejvíce přiblížit českému prostředí až dalším testováním (viz podkapitola Experiment č. 1).

Testování

Hotové dotazníky byly rozdány dospělým osobám náhodně vybraným z okolí lidí podílejících se na výzkumu. Potřebné instrukce získaly z průvodního dopisu stejně jako nejzákladnější informace o výzkumu. Co je jeho konkrétním předmětem zůstalo tajné, aby výsledky nebyly zkreslené. Respondenti byly instruováni, aby při čtení ironické reakce umisťovali důraz na slova zvýrazněná kapitálkami. Dotazník si pokusné osoby mohly ponechat libovolně dlouho a vyplnit ho na libovolném místě.

Dětem dotazník předčítala osoba dobře obeznámená s výzkumem¹⁶. Ironickou výpověď četla se stále stejnou intonací. Byla také instruována, aby dětem nepodávala žádné doplňkové informace (ani z výrazu tváře), aby na děti nespěchala a v žádném případě je nenutila v testování pokračovat.

Před zahájením testování bylo dětem vysvětleno, jak funguje čtyřstupňová hodnotící škála: pomocí obrázků čtyř sklenic s různým obsahem tekutiny, kdy úplně prázdná sklenice symbolizovala hodnotu 0, tedy „vůbec“, a úplně plná hodnotu 4, tedy „velmi“.

Příběhy byly proloženy testy paměti (opakování řad číslic) a jazykových schopností (vysvětlování významu slov), aby testování nebylo jednotvárné a nezačalo děti nudit, ale také proto, aby bylo možné objektivně určit kompetentnost dětí. Celý proces se odehrával v klidné místnosti stranou ostatních dětí.

Nedospělí participant museli správně odpovědět na kontrolní otázky, které zjišťovaly, zda si dítě pamatuje klíčová fakta příběhu i ironickou reakci. Pokud dítě na jednu z těchto otázek neodpovědělo správně, byl mu příběh přečten znovu.

Jako odměnu za účast v experimentu dostaly děti malou odměnu (české děti si mohly vybrat z nálepek s oblíbenými postavičkami ze seriálů, s Barbie a podobně).

¹⁶ České sedmi- a devítileté děti testovala autorka této práce.

Kódování

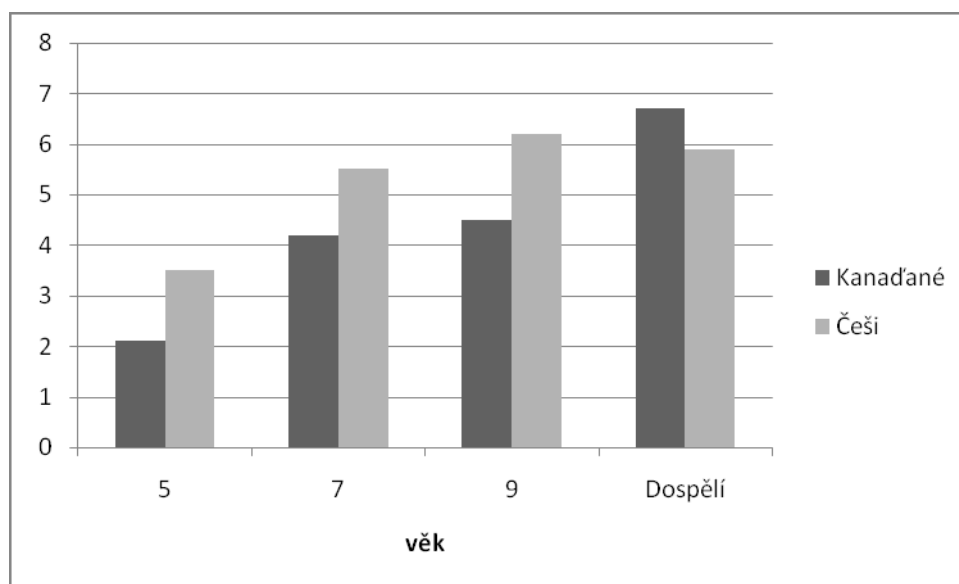
Odpovědi na otázky nabývaly buď hodnoty 0/1 (podle správnosti), 1 - 3 (u emocí, kdy 1 = negativní pocity, 2 = kladné pocity, 3 = smíšené pocity) nebo 0 - 4 (podle přesnosti – kódovací škála vznikla podle výsledků dospělých) u otázky zjišťující motivaci mluvčího.

Odpovědi na motivační otázky se hodnotily pomocí pětistupňové škály postavené na dřívějších výzkumech doktorky Filippové (Filippová&Astington, 2008). Na stupnici 0 až 4 body odpovídalo 0 bodů irelevantní odpovědi, špatné odpovědi nebo „nevím“, 1 bod hodnotil jednoduchá fakta z příběhu („X to řekl, protože Y rozbil talíř“), pocity mluvčího nebo odkaz na konvence („to se tak říká“), 2 body odpovídaly snaze mluvčího ovlivnit chování dětského protagonisty („aby to už nedělal“), 3 body pak jeho snaze ovlivnit mentální stav adresáta výpovědi („chtěl ho pochválit“) a 4 body odkazu na postoj mluvčího k situaci nebo protagonistovi či přímo na ironii a její pragmatické funkce („chtěl zlehčit situaci“). Pokud participant zdůvodnil motivaci mluvčího v otázce k přesvědčení mluvčího, bylo přihlédnuto i k této odpovědi a zvoleno nejvyšší možné skóre. Pro přesnější informace viz Příloha č. 2 a Příloha č. 3.

Všechny odpovědi vždy kodovali dva lidé, aby byla zaručena objektivita a správnost výsledků. Museli se shodnout minimálně na 92 % výsledků. K závěrečnému hodnocení bylo možné přistoupit až v momentě, kdy se dohodli na řešení sporných míst.

Výsledky srovnávací studie

Výzkum potvrdil, že schopnost kanadských i českých dětí rozumět sarkasmu se zlepšuje s věkem, odhalil ale také, že české děti z nějakého důvodu chápou sarkasmus o něco dříve (viz Graf č. 1).

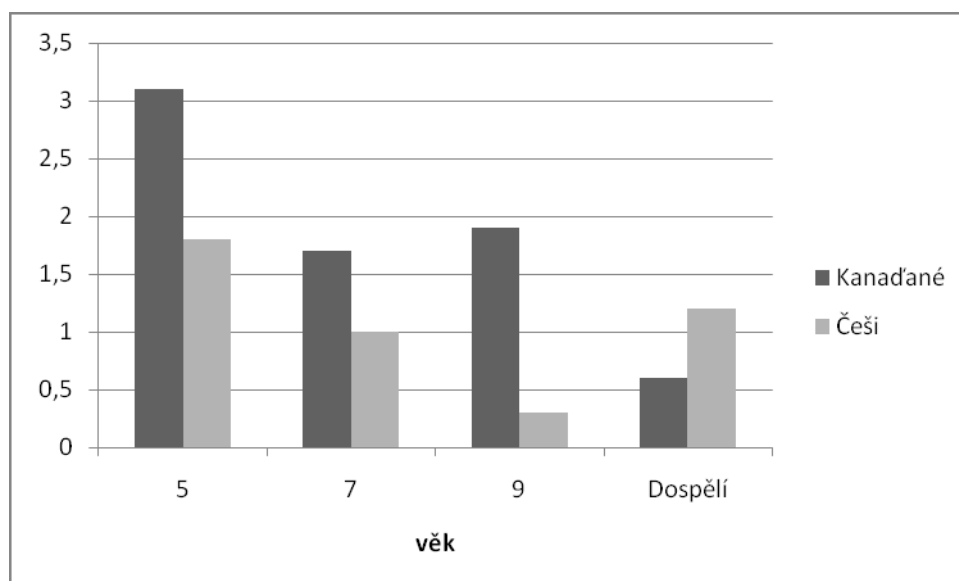

Graf č. 1: Srovnání sociálně-kognitivních dovedností

Do této kategorie patří vnímání rozdílu mezi doslovným významem a přesvědčením mluvčího. K úplnému porozumění sarkasmu je důležité odhalit i komunikační záměr mluvčího a jeho motivaci.

(zdroj: Filippová&Pospíšilová, 2009)

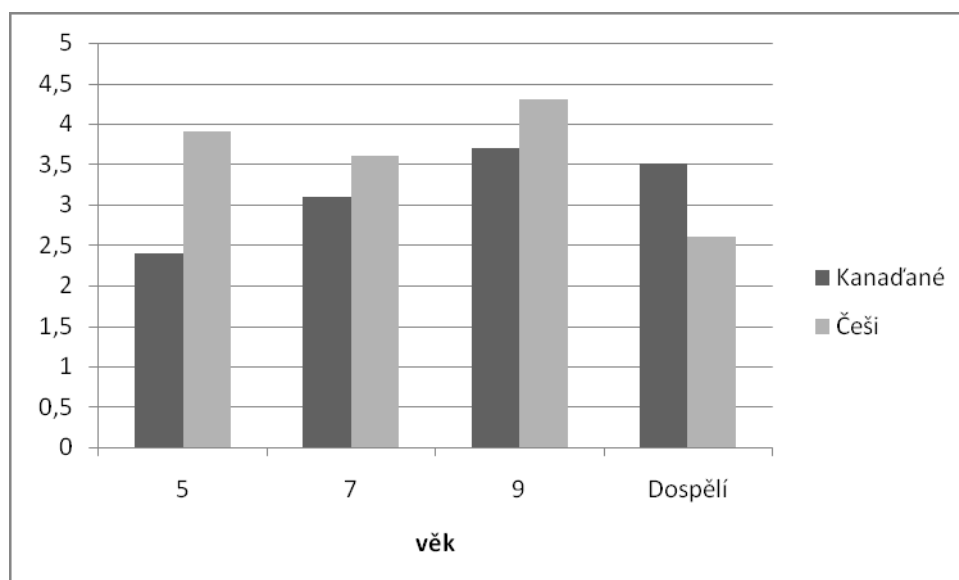
Porozumění ironii se projevuje hlavně v odpovědích na otázky věnované sociálně-komunikativním aspektům (jak hezké, nepříjemné, vtipné bylo to, co X řekl), kde české děti hodnotily sarkasmus ve srovnání se svými kanadskými vrstevníky jako méně hezký, více nepříjemný a nepříliš vtipný. Výsledky dospělých Čechů byly přesně opačné (viz Graf č. 2 – 4).

Graf č. 2: Odpověď na otázku, jak hezké bylo to, co X řekl

Děti, které uváděly, že ironická výpověď byla „hezká“, buď ironii nerozuměly a považovaly ji za chybu, nebo ji chápaly jako milosrdnou lež. S rostoucím věkem míra „hezkosti“ klesala. U českých dospělých mluvčích opět stoupla.

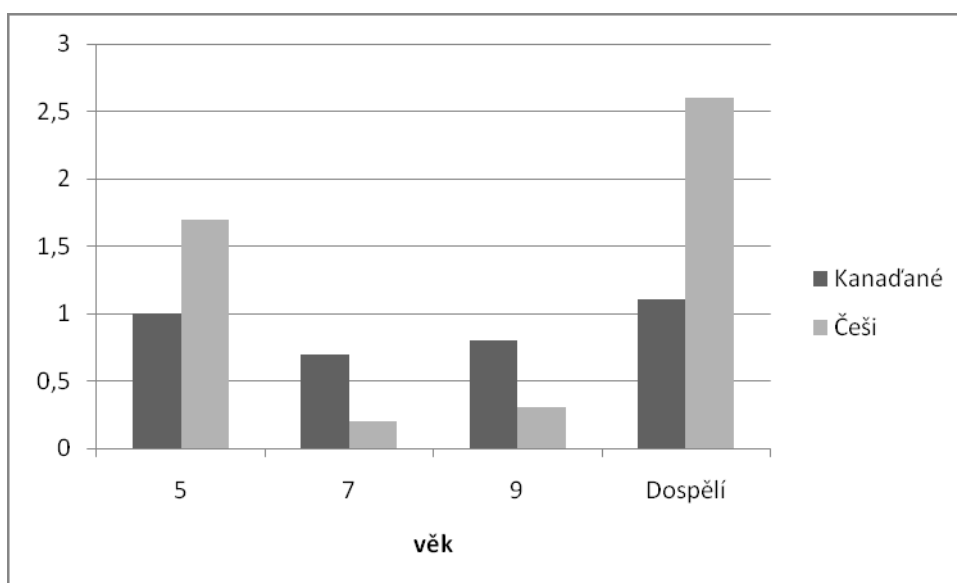
(zdroj: Filippová&Pospíšilová, 2009)

Graf č. 3: Odpověď na otázku, jak ošklivé bylo to, co X řekl

Přestože předchozí graf ukázal, že se dětem zdál sarkasmus poměrně hezký, určovaly u něho vysokou míru nepříjemnosti. České děti se zdají být k negativní stránce sarkasmu citlivější než Kanadťané. Naopak dospělým Čechům sarkasmus až tak nevadí.

(zdroj: Filippová&Pospíšilová, 2009)

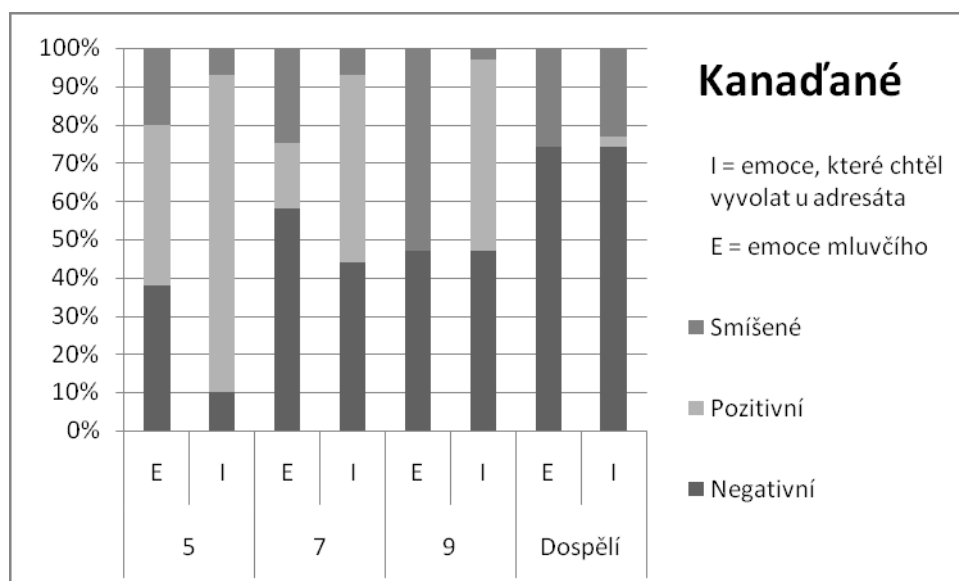

Graf č. 4: Odpověď na otázku, jak legrační bylo to, co X řekl

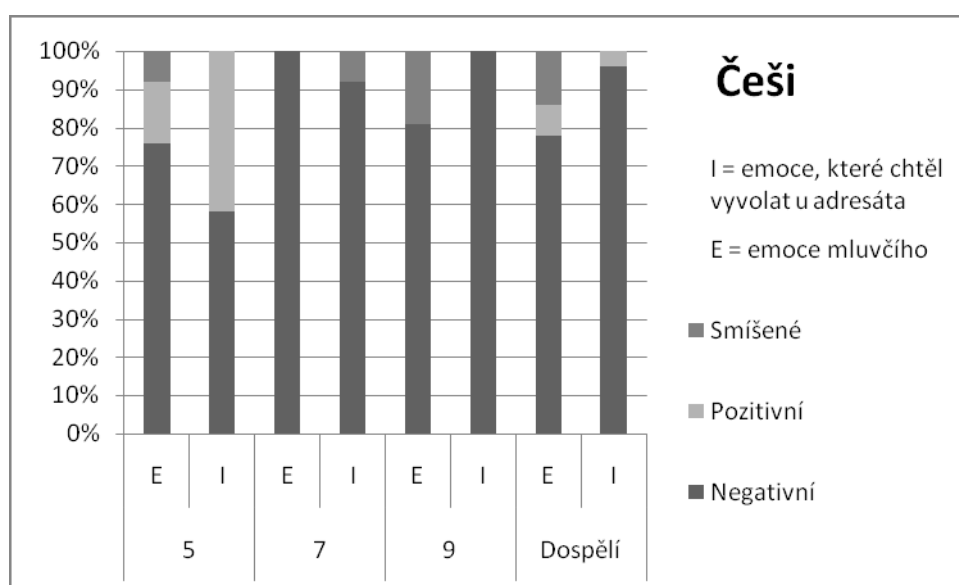
Jak se shodují Gibbs (2000), Kreuz a Roberts (1995) nebo například Cliftová (1999), lidé ironii používají jako určitý druh humoru. Sarkasmus je jednou z nejběžnějších forem ironie, přesto ho participanti tohoto výzkumu jako příliš vtipný nehodnotili. Výjimku tvořili čeští dospělí mluvčí, u kterých míra vtipnosti opět stoupla.

(zdroj: Filippová&Pospíšilová, 2009)

Příčinu rozdílů jak mezi českými a kanadskými dětmi, které byly předmětem této studie, tak mezi dětmi a dospělými lze hledat i v odlišném hodnocení emocí (viz Graf č. 5 a 6).

Graf č. 5: Emoce mluvčího a emoce, které chtěl vyvolat – Kanaďané

Graf č. 6: Emoce mluvčího a emoce, které chtěl vyvolat – Češi

České děti sarkasmus spojovaly spíše s negativními pocity, u kanadských dětí byl poměr negativních a pozitivních emocí vyrovnanější (u pětiletých Kanaďanů dokonce pozitivní emoce převážily). Správný odhad emocí, které mluvčího vedly k vyslovení ironie, které mluvčí vyvolal u adresáta a které vyvolat chtěl, je důležitým klíčem k odhalení záměru mluvčího, a tedy i důležitým předpokladem úspěšné komunikace.

(zdroj: Filippová&Pospíšilová, 2009)

Shrnutí

Srovnávací studie prokázala existenci paralel ve vývoji porozumění sarkasmu u českých a kanadských dětí. Zároveň ale odhalila, že Češi se z nějakého důvodu naučí rozumět sarkasmu dříve než Kanadčané. České děti dosahovaly lepších výsledků v chápání sociálně-kognitivních aspektů (rozdíl mezi doslovným významem a přesvědčením mluvčího, jeho komunikačního záměru a motivace). Sedmi- i devítiletí Češi měli výsledky srovnatelné s výsledky dospělých; rozdíl na kanadské straně byl výraznější. Může to souviset s odlišným hodnocením emocí mluvčího a emocí mluvčím vyvolaných, které hodnotili všichni Češi jako převážně negativní.

Dalším důvodem, proč české děti chápou sarkasmus dříve než kanadské, by mohlo být i častější užívání sarkasmu mezi dospělými mluvčími, což může být způsobeno odlišnými společenskými zvyklostmi. Zajímavým jevem je i výrazně negativní nádech sarkasmu, jak ho pociťují Češi.

Studie upozornila na mnoho otazníků, které se vznášejí nad sarkasmem (a vlastně i ironií jako takovou) v češtině a které vyžadují další výzkum ušitý na míru českému jazykovému prostředí. Právě rozdíly mezi možnostmi ironie v angličtině a v češtině vedly k omezení českého výzkumu pouze na sarkasmus. Oproti očekávání zabralo vypracování 32 příběhů v češtině poměrně dlouhou dobu a vyžádalo si i doplňkový experiment, který bude spolu s kompletními výsledky dospělých Čechů ze srovnávací studie předmětem další kapitoly.

Dospělí Češi a ironie

Jak už bylo řečeno v předchozí kapitole, provedení srovnávací studie v České republice komplikovaly jednak rozdíly mezi angličtinou a češtinou jako takovými, jednak nedostatek informací o ironii v českém jazykovém prostředí. Protože se jednalo o srovnávací studii, bylo nutné se držet co nejpřesněji kanadského vzoru, ale výsledkem doslovného překladu bylo několik nefunkčních průpovědek, které jen těžko mohly vnést světlo do výzkumu ironie. Bylo nutné navázat spolupráci s laickou veřejností a doplnit informace, které žádná odborná literatura pro češtinu nenabízela.

K vypracování spolehlivého dotazníku bylo nezbytné provést přípravný experiment (Experiment č. 1), který teprve připravil půdu pro provedení srovnávací studie (kompletní výsledky dospělých najdete v podkapitole Experiment č. 2) a testování skupiny čtrnáctiletých a patnáctiletých školáků (tedy skupiny překlenující skok mezi devítiletými dětmi a dospělými) v Experimentu č. 3.

Experiment č. 1: Příprava dotazníku

Metoda

Participantí

Do průzkumu se zapojilo celkem 54 dospělých dobrovolníků, z toho 25 žen a 29 mužů. Jejich průměrný věk byl 30 let a osm měsíců, nejmladšímu účastníkovi bylo 20 let, nejstaršímu pak 67 let. Šlo o monolingvní rodilé mluvčí češtiny. Dobrovolníci byly hledáni elektronickou cestou (pomocí předávaných e-mailů a sociálních sítí – Spolužáci, ICQ, Googlegroups) nebo přímo rekrutováni osobami zapojenými do výzkumu.

Materiál

Dotazník se skládal ze stejných osmi krátkých příběhů o dětském protagonistovi jako kanadská verze (viz předchozí kapitola). Každý z příběhů měl pozitivní i negativní konec a na každý reagoval mluvčí z příběhu (dítěti blízký nebo cizí) dvěma možnými způsoby: na pozitivní konec pochvalou významovým opakem (CP) nebo hyperbolickou pochvalou (HP), na konec negativní kritikou významovým opakem (CC) či hyperbolickou kritikou (HC). Vzniklo tak 32 různých variant. Český překlad se co nejvíce držel anglického originálu, bez ohledu na to, že některé konstrukce zněly poněkud uměle či kostrbatě. Příklady z našeho dotazníku:

Fotbal

Robert je novým hráčem ve školním fotbalovém týmu. Je opravdu rád, že v něm hraje.

Robertův nejlepší kamarád Oliver je v něm také.

Negativní verze:

V průběhu svého prvního utkání Robert neproměnil několik gólových příležitostí. Jeho družstvo prohrálo. Po zápase řekl Oliver Robertovi:

CC: „TY JSI TEDA VÝBORNÝ STŘELEC!“

HC: „TY JSI SNAD SLEPÝ!“

Pozitivní verze:

Hned během prvního zápasu dal Robert pár povedených gólů. Jeho družstvo zápas vyhrálo. Po zápase řekl Oliver Robertovi:

CP: „TY JSI TEDA HROZNÝ HRÁČ!“

HP: „TY MÁŠ SNAD NADPŘÍROZENÉ SCHOPNOSTI!“

Každý dotazník obsahoval jednu verzi každého příběhu. Scénáře byly nakombinovány tak, aby v každém testovacím protokolu byly vždy právě dva případy s CC, dva s HC, dva s CP a

dva s HP. Vznikly tak čtyři varianty dotazníku. Pořadí příběhů zůstalo z praktických důvodů stejné.

Za každým příběhem následovaly otázky zaměřené na míru ironičnosti dané výpovědi (hodnocení na škále 0 = vůbec až 4 = velmi) a její případné zvýšení („Jak byste formulovali reakci, aby zněla ironičtěji?“) byl dán i prostor poznámkám všeho druhu (dobrovolníci byli vyzváni, aby připojili jakýkoliv postřeh k formě i obsahu příběhu – cílem bylo odstranit rušivé elementy v podobě například kanadských reálií, které by mohly odvádět pozornost od příběhu jako takového). Viz Tabulka č. 2.

	vůbec				velmi
Jak ironická je podle vás tato výpověď	0	1	2	3	4
Jak byste formulovali reakci, aby zněla ironičtěji					
Poznámky – veškeré postřehy					

Tabulka č. 2: Otázky z dotazníku

Protože původní kanadský dotazník, jehož česká verze měla z experimentu vzejít, poskytoval respondentům i jednoduchý intonační klíč (zvýrazněné slovo, na kterém byl položen důraz), jenž měl zamezit nechtěnému převedení ironie například na útěchu, měly testované osoby označit v přímé řeči slovo, které podle nich mluvčí zdůraznil.

Dotazníky byly kvůli usnadnění sběru dat převedeny do jednoduché elektronické formy a umístěny na internet. Papírové dotazníky byly využity jen minimálně (devět kusů).

Testování

E-mailem nebo pomocí sociálních sítí byly respondentům zaslány instrukce k vyplnění dotazníku a odkaz, na kterém ho najdou¹⁷. Dobrovolníci byli upozorněni, že jde o výzkum ironie. Zároveň byli vyzváni, aby v případě, že jakýkoliv z našich dotazníků už vyplňovali, novou prosbu ignorovali a zabránili tak zkreslení dat.

Testovací protokoly byly anonymní, vyplněné odpovědi odesílal v jednoduchém formátu do e-mailové schránky experimentátora počítačový program. Respondenti ovšem pro statistické účely uváděli pohlaví, rok narození, mateřský jazyk a jiné jazyky, kterými hovoří (viz schéma Příklad formátu dat). Sběr dat probíhal po dobu zhruba dvou měsíců.

TEST 3

Pohlaví: M

Rok narození: 1987

Rodný jazyk: čeština

Jiné jazyky: angličtina, němčina

CV2: opravdu šikovné

► Číslo cvičení: zdůrazněná slova

4

► Míra ironičnosti

Copak to tu máme za obratnou holčičku?

► Přeformulovaná ironická reakce

Paní Nováková nemá na ironii právo, když kašle na svoje růže. Chudák Eliška. ► Poznámka

Schéma: Příklad formátu dat

Vyhodnocování získaných dat

Posbíraná data jsme vyhodnocovali v závislosti na jejich charakteru. Evidovali jsme slova, na kterých podle respondentů spočíval důraz, z uvedených stupňů ironičnosti jsme

¹⁷ Abychom alespoň přibližně zajistili pozornost pro všechny čtyři varianty, rozdělili jsme respondenty do čtyř skupin.

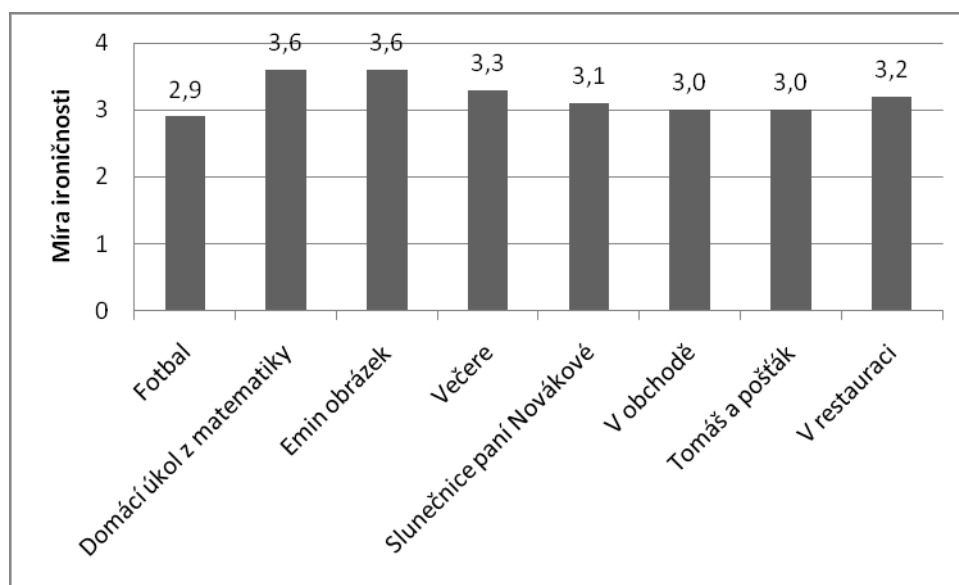
vypočítávali průměrnou míru a na základě přeformulovaných výroků, které testovaní nabízeli, a dalších poznámek jsme navrhovali úpravy.

Výsledky

Respondenti reagovali na různé druhy ironie odlišně:

Kritika opakem (CC)

Se sarkasmem převedeným z kanadské verze dotazníku neměli čeští mluvčí problém. Míru ironičnosti hodnotili vysoko (průměrná míra 3,25 na pětistupňové škále od 0 do 4), vzájemný vztah protagonistů příběhu nehrál roli. Viz Graf č. 6.

Graf č. 6: Míra ironičnosti CC

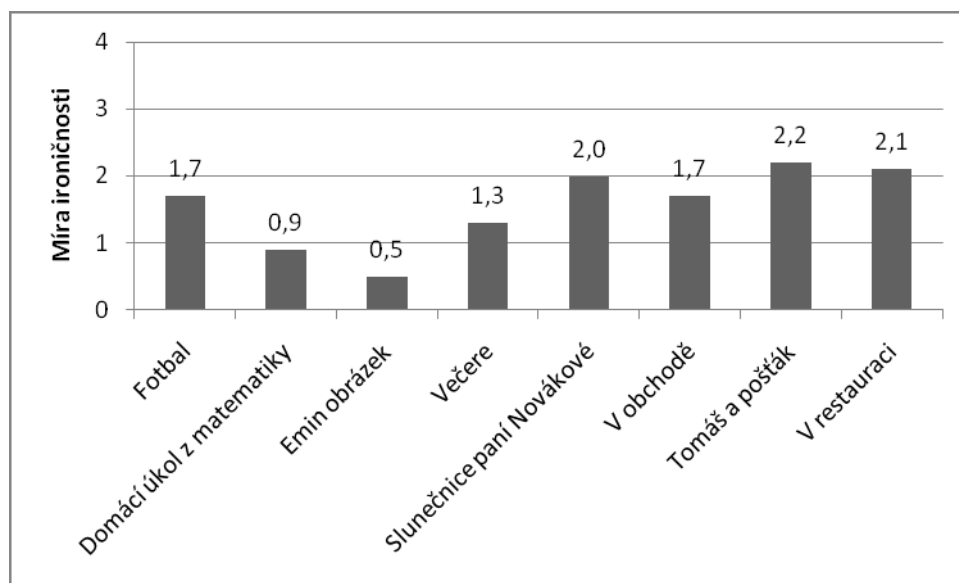
Důraz kladli respondenti celkem jednotně na hodnotící adjektiva s výrazně pozitivním významem (např. výborný, skvělý), na substantiva s kladným významem (např. génius, pomocník) nebo na intenzifikátory (např. opravdu).

Výhrady měli k použití spisovnosti v příbězích se vzájemně si blízkými protagonisty. Podle nich neodpovídala kontextu.

Jako ironičtější verzi navrhovali mírně upravenou původní výpověď, v převážné většině také CC. Doporučovali i verzi bez hodnotícího adjektiva (např.: „Ty jsi teda střelec!“). Častá byla také ironická poděkování (např.: „Ó, děkuju za pomoc!“) nebo ironické nabídky (např. „Klidně to tu rozmlať všechno!“).

Hyperbolická kritika (HC)

Problém nepředstavovala ani tato forma ironie, ačkoliv míru ironie hodnotili respondenti jako nižší (průměrná hodnota 1,55 na pětistupňové škále od 0 do 4), vztah protagonistů prokazoval mírný vliv na hodnocení míry ironie. Viz Graf č. 7.

Graf č. 7: Míra ironičnosti HC

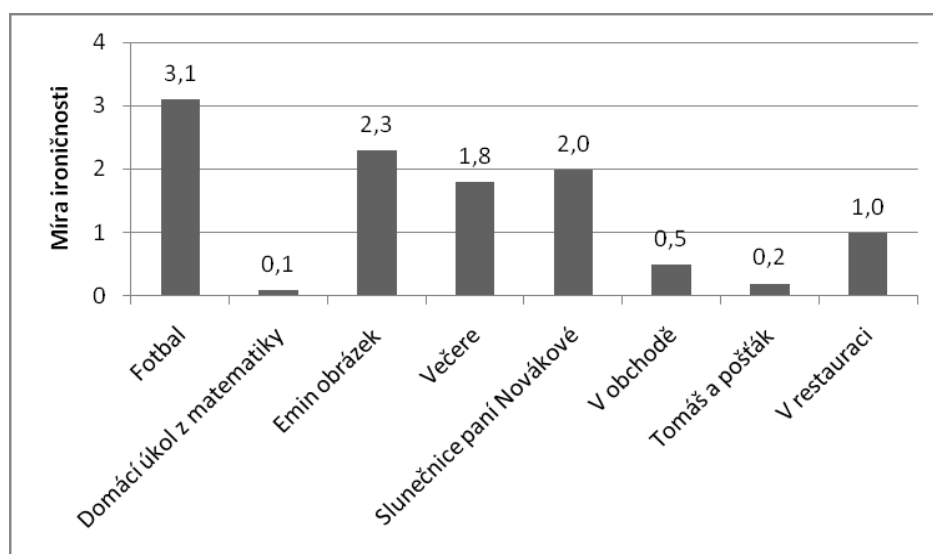
Důraz kladli respondenti ve většině případů shodně na slovesa a přídavná jména s výrazně negativním významem (např. utopit, zabít, slepý).

Většina testovaných hodnotila reakci jako přemrštěnou (např. „Reakce se mi nezdá ironická, spíš zlá,“ nebo „To taky není ironie, spíš podrážděná reakce starý ženský!“) a pokusila se výpověď přeformulovat. Výsledkem byl v převážné většině sarkasmus (např. „Z tebe bude druhý Einstein!“). Objevily se i řečnické otázky (např. „A do tří už počítat umíš?“), přímá kritika (např. „Měl to být pes a ne flek!“) a ironická poděkování (např. „Supr, díky za pomoc!“). Respondenti považovali za vhodné, aby v případě, že se nic závažného nestalo, mluvčí obrátil situaci ve vtip (např. v příběhu polité paní Novákové: „Já už, holka, neporostu!“).

Opět respondenti upozorňovali na nevhodnost spisovnosti mezi mluvčími v blízkém vztahu.

Pochvala opakem (CP)

Respondenti nepovažovali pochvalu opakem za příliš vhodnou reakci. Průměrná míra ironičnosti byla 1,38 na pětistupňové škále. Výraznou roli tu sehrál vzájemný vztah protagonistů – jako výrazně ironičtější byly hodnoceny výpovědi mluvčích, kteří měli s dětskou postavou blízký vztah. Viz Graf č. 8.

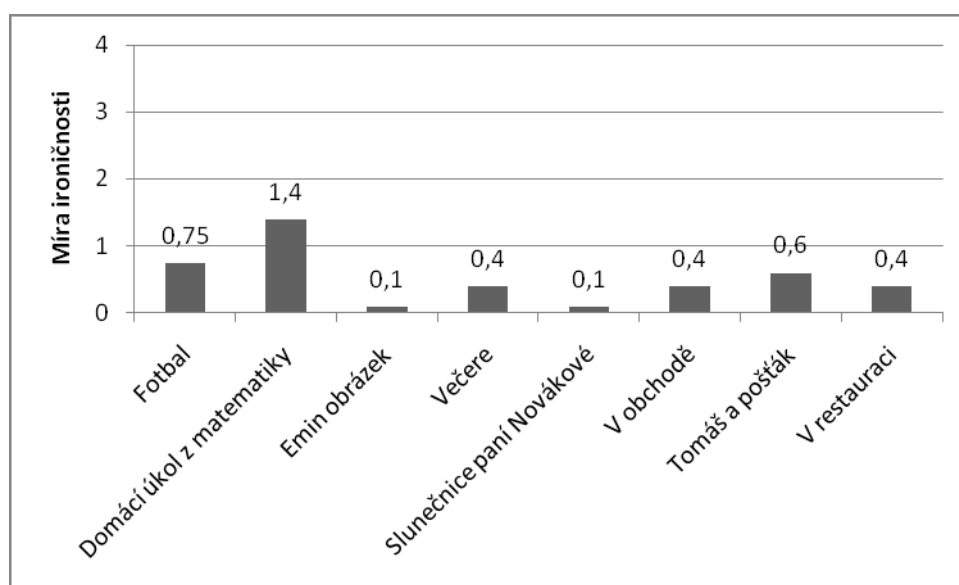
Graf č. 8: Míra ironičnosti CP

Důraz cítili respondenti na hodnotících adjektivech s výrazně negativním významem (např. hrozný, mizerná) nebo podstatném jménu označujícím negativní vlastnosti nějaké osoby (např. nepořádnice, strašpytel).

Situace, ve kterých vystupoval protagonista cizí vůči dítěti v hlavní roli, hodnotili respondenti jako nevhodné pro použití CP (např. „Dítě by bylo smutné, že je ‚hrozný pomocník‘.“). Pokud navrhovali jinou formulaci, šlo o přímou pochvalu (např. „Ty jsi tedy šikulka!“) nebo kousavou kritiku, v případě že CP nechápali jako pochvalu, ale jako způsob vylíčení si vzteku na „chudákovi dítěti“ (např. „A doma také vždy nejdřív vše rozhází?“).

Hyperbolická pochvala (HP)

Respondenti striktně odmítali, že by se jednalo o ironii a že by se v dané situaci dala ironie použít. Míra ironičnosti dosahovala výrazně nižších hodnot (průměrně 0,52 na pětistupňové škále od 0 do 4). Vztah mluvčího k protagonistovi nehrál významnější roli. Viz Graf č. 9.

Graf č. 9: Míra ironičnosti HP

Intonační důraz kladli respondenti na adjektiva nebo substantiva s výrazně kladným obsahem (např. kouzelnice, kouzelné).

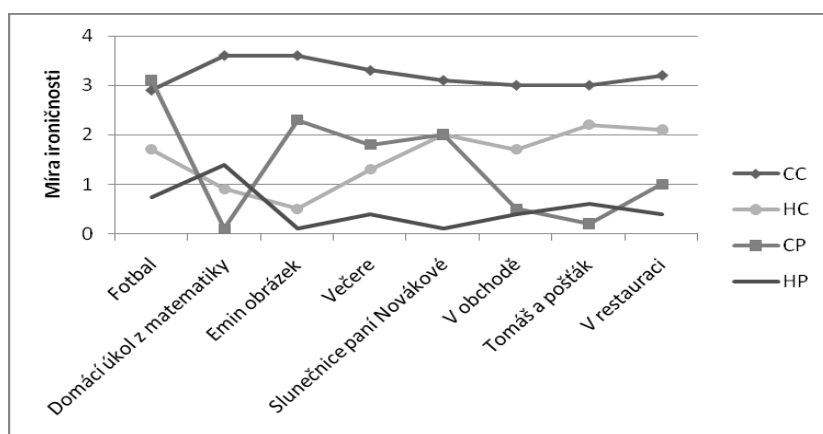
Testované osoby obvykle odmítaly, že by šlo o ironii (např. „Zde nemůže být o ironii řeč. Jde o podivení, úžas!“). Pokud se pokusili přeformulovat reakci tak, aby byla co nejvíc ironická, navrhovali pochvalu významovým opakem (např. „Ty to fakt moc hrát neumíš.“).

Shrnutí

Experiment č. 1 ukázal výrazné rozdíly ve vnímání míry ironičnosti v závislosti na formě ironie. Za nejúčinnější (nejvíce ironickou) z použitých podob považují Češi – v souladu s výsledky výzkumů v anglicky hovořících zemích – sarkasmus (CC). Jeho převedení do češtiny bylo také nejsnazší, což potvrzuje např. Gibbsovo tvrzení, že sarkasmus je nejběžnější formou ironie.

Opačná byla situace hyperbolické pochvaly (HP), kterou respondenti nepovažovali za ironickou (obvyklou odpovědí bylo „vůbec“, celkový výsledek změnilo vyšší hodnocení několika jedinců).

Zbylé dvě testované formy ironie (HC a CP) se mírou ironičnosti určenou participanty pohybovaly kolem středu škály. Viz Graf č. 10.

Graf č.10: Míra ironie podle formy

Důraz kladli participantí na větné členy nesoucí hlavní význam věty, případně na intenzifikátory. Že byl hlavní motivací právě význam, dokazuje i rovnoměrné rozložení důrazů mezi slovy, která dohromady tvořila výrazný významový celek (např. srovnat se zemí).

Respondenti považovali za nevhodné, aby mluvčí používal spisovný jazyk, hlavně v případech, kdy jde o jiné dítě (Robert a Oliver, Ema a Michaela).

Na základě sesbíraných dat byly upraveny původní verze příběhů a jejich variant tak, aby co nejvíce odpovídaly představě ironie, jak nám ji respondenti popisovali, ale aby zároveň zůstala zachována forma použitá v anglickém originálu. Viz Příklad příběhu z našeho dotazníku.

Příklad příběhu z našeho dotazníku:

Fotbal

Robert je novým hráčem ve školním fotbalovém týmu. Je opravdu rád, že v něm hraje. Robertův nejlepší kamarád Oliver hraje v tomto družstvu také.

Negativní verze:

V průběhu svého prvního utkání Robert neproměnil několik gólových příležitostí. Jeho družstvo prohrálo. Po zápase řekne Oliver Robertovi:

CC: „Ty SEŠ teda VÝBORNEJ střelec!“

HC: „Ty SEŠ snad SLEPEJ!“!

Pozitivní verze:

Hned během prvního zápasu dal Robert pár povedených gólů. Jeho družstvo zápas vyhrálo. Po zápase řekne Oliver Robertovi:

CP: „Ty SEŠ TEDA hroznej hráč!“

HP: „Ty seš snad nový RONALDO!“

Pro kompletní sadu testovacích úloh viz Příloha č. 4.

Experiment č. 2: Česká část srovnávací studie pro dospělé

Po přípravném experimentu bylo možné sestavit kompletní dotazník a provést srovnávací studii v plném rozsahu (ne jen se sarkasmem, jak tomu bylo u dětí).

Metoda

Participant

Druhého experimentu se zúčastnilo celkem 28 dospělých, 6 mužů a 22 žen. Nejmladšímu respondentovi bylo 21, nejstaršímu 82, průměrný věk byl 40 let. Jednalo se o monolingvní rodilé mluvčí češtiny. Byli rekrutováni z okolí osob zapojených do výzkumu. Podmínkou bylo, že to nesměli být ti samí lidé, kteří se zúčastnili přípravného experimentu, ani ti, již z jakéhokoli důvodu znali předmět výzkumu.

Materiál

Dotazník opět tvořilo osm krátkých scénářů známých z kanadské větve výzkumu, které popisovaly příhodu dětského protagonisty a ironickou reakci nějaké další osoby: polovinu mluvčích tvořily v příbězích osoby z blízkého okolí dítěte, polovinu osoby cizí. Scénáře vznikly stejně jako v předchozích experimentech z osmi příběhů, které měly jak dobrý, tak špatný konec, a na každý reagovala postava příběhu dvěma různými způsoby: v případě špatného konce zvolila kritiku opakem (CC), případně hyperbolickou kritiku (HC), u dobrého konce buď pochvalu opakem (CP) nebo hyperbolickou pochvalu (HP). Konečná podoba odpovídala poznatkům, které přinesl Experiment č. 1. Celkem vzniklo 32 scénářů.

Ty byly poskládány po osmi příbězích do testovacího protokolu podle kanadského vzoru, tedy tak, aby každý obsahoval právě dva scénáře s CC, dva s HC, dva s CP a dva s HP. Vždy jeden příběh z dvojice obsahoval promluvu osoby blízké dítěti (někdo z rodiny, kamarád) a jeden promluvu osoby cizí. Od každého příběhu se v dotazníku mohla objevit pouze jedna varianta. Zároveň byly všechny sady testů vyváženy i co do pořadí.

Za příběhem následovaly stejné otázky jako v kanadské variantě, tedy včetně těch, které měly ověřit, že dítě ví, že reakce postavy není pravdivá a že nejde o chybu. Otázky se zaměřovaly na porozumění příběhu, doslovný význam ironické výpovědi, přesvědčení mluvčího, komunikační záměr mluvčího a motivaci/postoj mluvčího. Poslední oddíly otázek se opět týkaly emocí (jak těch, které mluvčí sám pociťoval, tak těch, které chtěl vyvolat) a sociálně-komunikativních funkcí ironie (jak příjemná, nepříjemná, legrační ironická výpověď byla). Viz Příloha č. 5.

Testování

Hotové dotazníky byly rozdány dospělým osobám, které splňovaly podmínku pro účast ve výzkumu. Potřebné instrukce získaly z průvodního dopisu (viz Příloha č. 6) stejně jako nejzákladnější informace o výzkumu. O co konkrétně se zajímáme, zůstalo tajné, aby výsledky nebyly zkreslené. Respondenti byly instruováni, aby při čtení ironické reakce umiřovali důraz na slova zvýrazněná velkými písmeny. Dotazník si mohly ponechat libovolně dlouho a vyplnit ho kdykoliv a kdekoliv.

Kódování

Odpovědi na otázky nabývaly buď hodnoty 0/1 (podle správnosti), 1 - 3 (u otázek zaměřených na emoce, kde 1 = emoce negativní, 2 = kladné, 3 = smíšené) nebo 0 – 4 u odpovědí na motivační otázky. Ty se hodnotily na základě pětistupňové škály založené na odpovědích dospělých, která vznikla při předchozích výzkumech doktorky Filippové. Na

stupnici 0 až 4 body odpovídalo 0 bodů irelevantní odpovědi, špatné odpovědi nebo „nevím“, 1 bod hodnotil jednoduchá fakta z příběhu (např. „Ema to řekla, protože jí Michaela zničila obrázek“), pocity mluvčího nebo odkaz na konvence (např. „to se tak říká“), 2 body odpovídaly snaze mluvčího ovlivnit chování dětského protagonisty (např. „aby to už nedělal“), 3 body pak jeho snaze ovlivnit mentální stav adresáta výpovědi (např. „chtěl ho pochválit“) a 4 body odkazu na postoj mluvčího k situaci nebo protagonistovi či přímo na ironii a její pragmatické funkce (např. „žertoval“). Pokud participant zdůvodnil motivaci mluvčího v otázce k přesvědčení mluvčího, byla hodnocena i tato odpověď a vybráno bylo nejvyšší možné skóre. Pro další informace viz Příloha č. 2 a č. 3.

Všechny odpovědi kódovala jak autorka této práce, tak vedoucí výzkumu, aby byla zaručena objektivita a správnost výsledků. Aby bylo možné začít se závěrečným vyhodnocováním, musely se shodnout na 92 až 100 % výsledků a na sporných datech se dohodnout.

Výsledky

Ačkoliv byly testované osoby upozorněny, že jde o dotazník určený dětem, a proto je koncipován velmi jednoduše, způsobovaly kontrolní otázky, které měly zjistit, zda dítě chápe klíčová fakta, velké problémy. Dospělí odpovídali s ohledem na kódovací klíč špatně zejména na druhou otázku (např. „Co řekl Oliver Robertovi?“), která vyžadovala metajazykový pohled na věc. Nicméně z dalších odpovědí bylo jasné, že respondenti příběh chápou a důležité informace si pamatují.

Jelikož do odpovědí na kontrolní otázky vkládali dospělí fakta, která byla vyžadována v následujících úlohách ke zjištění přesvědčení mluvčího (např. „Myslí si Oliver, že je Robert slepý?“), zdálo se, že nad odpovědí váhají (naprosto nelogické chyby – např. ostatní odpovědi, kde to lze posoudit, jsou správné – nebo otázku vynechali). Problémy nastávaly i

v případě hyperbolické pochvaly nebo kritiky (např. „Ty jsi snad Superman!“ a „Ty seš snad slepej!“), kde podle klíče byla správná odpověď „ne, nemyslí si, že je Superman/slepý“ (jde pouze o pochvalu/kritiku, ne o přesvědčení, že X je superhrdina/slepý), ale respondenti odpovídali opačně (téměř ve třetině případů). Přesvědčení mluvčího u ostatních typů ironie většina dospělých dle očekávání odhalila správně, stejně jako jeho intenci, kterou zjišťovala otázka č. 5.

„Intenční“ otázka („Chce X, aby si Y myslel, že to tak opravdu myslí?“) představovala opět nesnáz v případě testování HP (jde pouze o pochvalu, ne o snahu vsugerovat Y představu, že je superhrdina). Špatnou odpověď zvolili respondenti ve více než polovině případů. V následující otázce k motivaci mluvčího odpovídali dospělí správně, a lze proto usuzovat, že otázka nebyla dostatečně jednoznačně formulována.

Vzhledem k tomu, že na výše zmíněné otázky odpověděla převážná většina dotázaných stejně, lze předpokládat, že nejsou ve spojitosti s následujícími testovacími úlohami a pro účel této studie nejsou klíčové. Proto je v dalším výkladu ponecháme stranou. Je ovšem dobré tyto informace porovnat s výsledky dospělých Čechů v Grafu č. 1, který zachycuje vývoj sociálně-kognitivních dovedností: poslední sloupec grafu vzniklý na základě výsledků probraných otázek vykazuje mírný pokles proti sloupci devítiletých Čechů. Z uvedených důvodů je nutné brát uvedená data s rezervou.

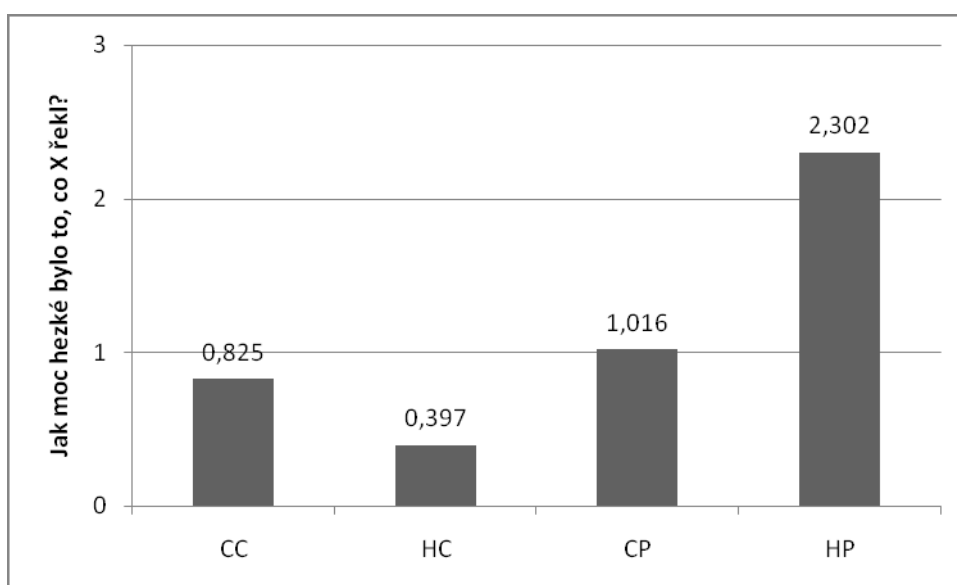
Na šestou otázku, zjišťující, co bylo motivací mluvčího („Proč to X řekl?“), odpovídali respondenti v případě CC stejnoměrně fakty hodnocenými jedním bodem (např. „byl rozzlobený“), třemi body (např. „aby ji napomenul“) a čtyřmi body (např. „nechtěl přímo říct, že nestojí za nic“). Stejný poměr vykazala i CP (jednobodové odpovědi – „byla ráda, že má tak šikovného syna“, třibodové – „chtěla ho pochválit“, čtyřbodové „dělal si legraci“). U HC převažovaly jednobodové položky (např. „byl naštvaný, že tým prohrál“) u HP třibodové (např. „aby ho pochválila“). Komplikovanější motivaci viděli testovaní u forem ironie, které v Experimentu č. 1 hodnotili jako ironičtější, které se více podobaly jejich představě ironie.

Ve čtyřbodových odpovědích u CC se objevoval i přímý odkaz na ironii (např. „byla to ironie“, „myslel to ironicky“). Identifikace ironie měla vliv na hodnocení emocí mluvčího v CC (většinou byly určeny jako „smíšené“). Smíšené emoce pociťované dětským protagonistou byly záležitostí CP – respondenti upozorňovali na rozpor mezi cílem pochválit a formou pochvaly (např. „asi byla ráda, ale byla i zmatená z toho, jak to tatínek řekl“).

V ostatních případech se respondenti v jednotlivých úlohách shodovali na negativních/pozitivních emocích podle situace.

Otázky zaměřené na pocity prokázaly souvislost mezi tím, jak se mluvčí cítil, a tím, jak se cítil adresát (dětský protagonista): shoda nastala v minimálně 80 % případů. Podle respondentů se také ironická výpověď neminula účinkem a vyvolala pocity, jaké mluvčí vyvolat chtěl. Výjimkou byly scénáře s CP, kde chtěl mluvčí vyvolat kladné pocity, ale dětský protagonista „nevěděl, co si o tom má myslet“ (pouze v šesti případech).

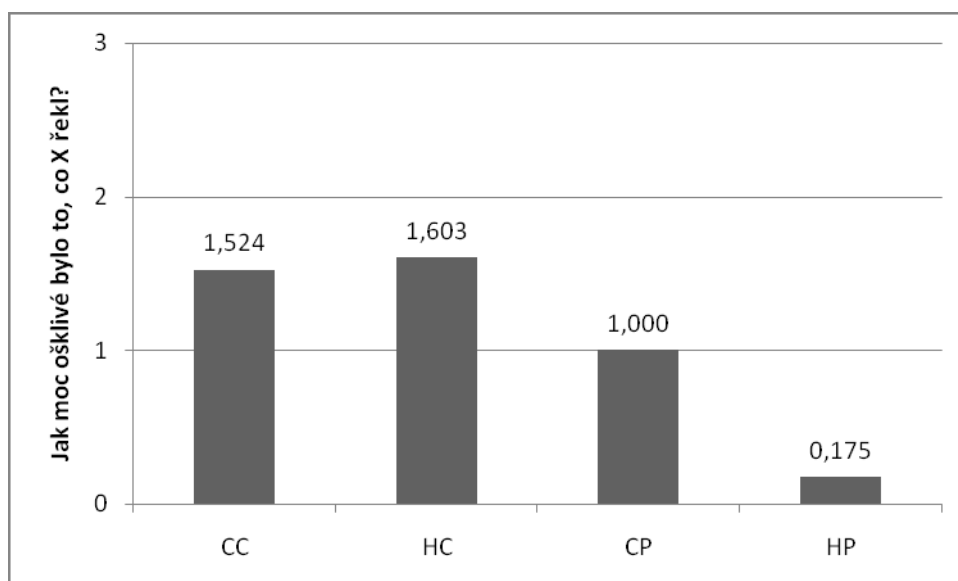
V desáté otázce hodnotili respondenti, jak hezké/ošklivé/vtipné bylo to, co mluvčí řekl. Výsledky přehledně zachycují Grafy č 11 až 14.

Graf č. 11: Jak hezké bylo to, co X řekl?

Jak je patrné z grafu, s rostoucím věkem přibývá pozitivních hodnocení sarkasmu. Vývoj jeho vnímání znázorňuje křivka. Míra pozitivity s věkem roste. Podobnou závislost na věku se u zbylých typů ironie ani u ostatních dvou hodnocených aspektů výpovědi nepodařilo prokázat.

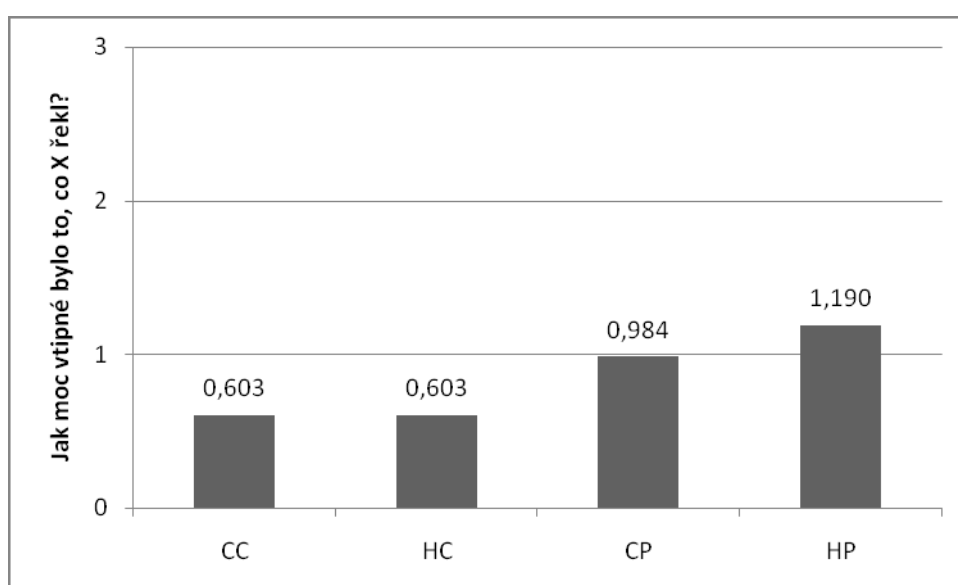
75

Graf č. 13: Jak ošklivé bylo to, co X řekl?

Překvapivý je malý rozdíl mezi vnímáním HC a CC, které by vyžadovalo další výzkum. Jedním z možných důvodů může být argument některých respondentů, že ironie je zákeřnější než přímá kritika.

Žádný rozdíl proti dřívějším výsledkům hodnocení humornosti použitých typů ironie jsme nezaznamenali (viz Graf č. 14).

Graf č. 14: Jak legrační bylo to, co X řekl?

Celkově je z grafu patrné, že ani dospělým, jejichž průměrný věk byl 40 let, se tyto formy ironie nezdály příliš vtipné.

Shrnutí

Testování dospělých potvrdilo plně vyvinutou schopnost odhadnout přesvědčení a záměr ironického mluvčího. Potvrdilo i závěr z kanadské verze průzkumu, že nejběžnější čtyři formy ironie, které byly ve výzkumu použity, nejsou participanty vnímány jako příliš vtipné, naopak bývají často posuzovány jako nepříjemné (CC, HC) nebo jednoduše jen příjemné (HC, HP). Zajímavý je vývoj vnímání příjemnosti sarkasmu, úplně nejčastější formy ironie, v závislosti na rostoucím věku participantů. Přibližně od čtyřiceti až čtyřiceti pěti let jsou k němu tolerantnější.

Důležitou otázkou je, zda lze zkoumané formy ironie (CC, HC, CP a HP) považovat za nejběžnější i v češtině. Pokud by se prokázal opak, mohlo by to na leckterá fakta získaná v našem výzkumu vrhnout jiné světlo.

Experiment č. 3

Poslední z experimentů je spíše nápadem, který vznikl při práci na předchozích dvou výzkumech a během studia odborné literatury. Vzhledem k omezenému rozsahu dat, která se dosud podařilo získat, si neklade přílišné ambice, představuje spíše inspiraci pro další práci v oblasti vnímání ironie v češtině.

Jeho dotazník vycházel opět z kanadského vzoru, oproti testovacímu protokolu z Experimentu č. 2 obsahoval méně otázek, které testované osoby mátlý, a méně příběhů tak, aby jeho vypracování zabralo respondentům jen minimum času.

Skupinou, na které byla nová podoba dotazníku vyzkoušena, se stali studenti osmých a devátých tříd základní školy a prvního ročníku gymnázia. Pro jejich volbu mluvila jednak snaha překlenout mezeru mezi devítiletými dětmi a dospělými (tedy předmětem studia srovnávací studie, jak byla představena na předcházejících stranách), jednak předpoklad, že vzhledem ke složitosti pubertálního vývoje budou možná vnímat ironii jinak, než dosud testované skupiny.

Metoda

Participant

Do Experimentu č. 3 se zapojilo celkem 34 dětí, z toho 19 dívek a 15 chlapců. Nejmladšímu participantovi bylo 13 let, nejstaršímu 17 let. Jejich průměrný věk byl 15 let a čtyři měsíce. Šlo o monolingvní rodilé mluvčí češtiny. Byli rekrutováni zčásti na víceletém gymnáziu (12 dívek, šest chlapců) a zčásti na letním táboře (sedm dívek, devět chlapců).

Materiál

Dotazníky se skládaly ze stejných osmi příběhů o dětském protagonistovi, které byly použity i v kanadsko-české srovnávací studii. Každý měl kladnou a zápornou verzi (tj. vyžadující buď pochvalu /P/ nebo kritiku /C/), z nichž každá měla ještě dvě možná ironická zakončení (hyperbolické /H/ nebo vyjádřené významovým opakem /C/). Vzniklo tak 32 různých scénářů (viz Příloha č. 4), které byly rozděleny po čtyřech do testovacích protokolů tak, aby každý obsahoval právě jednu variantu s CC (kritika významovým opakem, sarkasmus), jednu s HC (hyperbolická kritika), jednu s CP (pochvala významovým opakem) a jednu s HP (hyperbolická pochvala). Příběh se nesměl opakovat. Dotazníky byly vyvážené i co do pořadí.

Za ironickým scénářem následovalo jedenáct otázek testujících různé aspekty závěrečné ironické výpovědi. Byly vypuštěny kontrolní otázky, které se v původním dotazníku určeném českým dospělým mýjely účinkem. Ze stejného důvodu byla vypuštěna i otázka k významu, která se kryla s otázkou zjišťující přesvědčení mluvčího z příběhu. Za ni byly zařazeny otázky zjišťující emoce. Předposlední úloha hodnotila, jak milé/nepříjemné/legrační bylo to, co X (mluvčí) řekl. V posledním úkolu měli respondenti navrhnout, jak jinak mohl X reagovat. V tomto experimentu měl roli pouze kontrolní (přihlíželo se k němu v případě, že nebylo jasné, zda respondent příběh pochopil). Viz Příloha č. 7.

K těmto úpravám bylo přikročeno jednak z důvodu, že původní dotazník odpovídající mátl a kvůli svému rozsahu také odpuzoval, jednak kvůli možnosti testovat „náctileté“ v rámci školní výuky, jejíž čas je velmi omezený.

Testování

Testování dětí z gymnázia probíhalo v rámci hodiny společenských věd. Děti dostaly instrukce přímo od autorky výzkumu: byly upozorněny, že jde o dotazník pro děti, který zkoumá jejich porozumění obraznému jazyku (ironie nebyla zmíněna), proto je velmi jednoduchý. Zároveň byli školáci ujištěni, že výzkum je anonymní a do vyplněných dotazníků smějí nahlížet pouze osoby zapojené do výzkumu (z nichž žádná není zaměstnancem jejich školy). Testování trvalo přibližně dvacet minut, většina dětí však potřebovala zhruba polovinu času.

Na letním táboře vyplňovaly děti testovací protokol místo ranní rozcvičky. Instrukce dostaly od své táborové vedoucí. Opět byly ujištěny, že je dotazník anonymní a jakákoliv odpověď je vítána.

Pro statistické účely respondenti uváděli rok svého narození a pohlaví.

Kódování

Otázky se kodovaly podle stejného klíče jako v předchozích pokusech. Otázky zjišťující přesvědčení a intenci mluvčího z příběhu nabývaly hodnot 1 nebo 0 podle správnosti. „Motivační“ otázka se posuzovala podle pětistupňové škály převzaté z dřívějších výzkumů doktorky Filippové (Filippová&Astrington, 2008), kde 0 bodů odpovídalo špatné nebo irelevantní odpovědi či „nevím“, 1 bod zahrnoval veškerá jednoduchá fakta z příběhu včetně pocitů mluvčího (např. „protože mu ty příklady připadaly lehké), 2 body hodnotily odkaz ke snaze mluvčího změnit chování dětského protagonisty (např. „chce, aby se Robert příště víc snažil“), 3 body odpovídaly snaze mluvčího zapůsobit na psychiku adresáta (např. „chtěl ho pochválit“) a 4 body označovaly buď přímou zmínku ironie nebo jejích pragmatických funkcí či zmínku o snaze něco nepřímo sdělit (např. „myslela to ironicky“). Při hodnocení této otázky bylo možné přihlédnout k rozepisovaným odpovědím na otázky, jak se mluvčí cítil, když mluvil, a jak chtěl, aby se cítil dětský protagonista. Vybráno bylo nejvyšší možné skóre. Zaškrťovací úlohy ke zjišťování emocí nabývaly hodnot 1 až 3 (1- negativní emoce, 2 – kladné emoce, 3 – smíšené emoce). Viz Příloha č. 2 a č. 3.

Výsledky

Přesvědčení mluvčího, které určovala první otázka (např. „Myslí si pošťák, že je Tomáš hodný kluk?“), určili respondenti u všech typů tak, jak předepisuje kódovací klíč sestavený podle odpovědí dospělých. Problémy s jeho určením měli pouze v případě HP (např. „Myslí si Ema, že je Michaela nový Picasso?“), kde téměř pětina testovaných selhala.

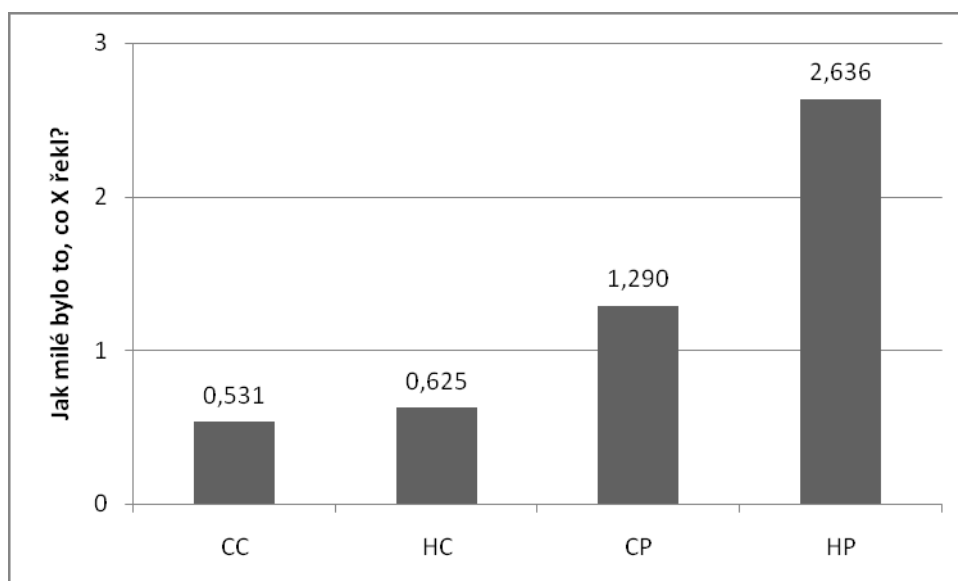
Na otázku zjišťující intenci mluvčího („Chce X, aby si Y myslel, že to tak myslí?“) odpovídali respondenti až na výjimky správně, problém nastal opět v případě HP, kde přesně polovina dětí selhala.

Překvapivých výsledků dosahovali „náctiletí“ v odpovědi zjišťující motivaci mluvčího, kde u CC a CP vždy téměř polovina z nich dosáhla bodového ohodnocení 4. Důvodem, proč mluvčí řekl to, co řekl, podle nich byla ironie (např. „myslel to ironicky“ nebo „aby mu řekl, že je špatný – a ironie je někdy horší“) nebo snaha o vtip (např. „řekl to z legrace“, „aby se pousmál nad Tomášovým chováním“). U HC převažovaly jednobodové odpovědi (např. „protože byl naštvaný“, „protože měla radost“), u HP uvedly téměř dvě třetiny dětí tříbodovou motivaci (např. „chtěl ho pochválit“, „chtěla jí poděkovat“). Opět je otázkou, zda tento fakt nějak souvisí s frekvencí výskytu těchto dvou forem ironie v češtině (v Experimentu č. 1 je respondenti hodnotili jako nejironičtější).

Bez ohledu na odpověď v otázce k motivaci mluvčího odpovídali respondenti celkem jednotně, že v případě CC a HC pociťoval mluvčí negativní emoce, snažil se je vyvolat u adresáta a také se mu to povedlo. Ten samý princip se uplatňoval i u HP, kde všechny emoce byly hodnoceny jako pozitivní. V případě CP bylo možné pozorovat mírnou tendenci, že pokud na předchozí otázku odpověděli tří- nebo čtyřbodovou odpovědí (intence druhého a třetího řádu), hodnotili pocity mluvčího, pocity, které chtěl vyvolat a které vyvolal jako pozitivní. V případě, že zvolili pouze jednobodovou odpověď, obvykle chápali výpověď mluvčího jako doslovnou kritiku (např. „řekla to, protože je to stará nepříjemná dáma“) a přikláněli se logicky k pocitům negativním.

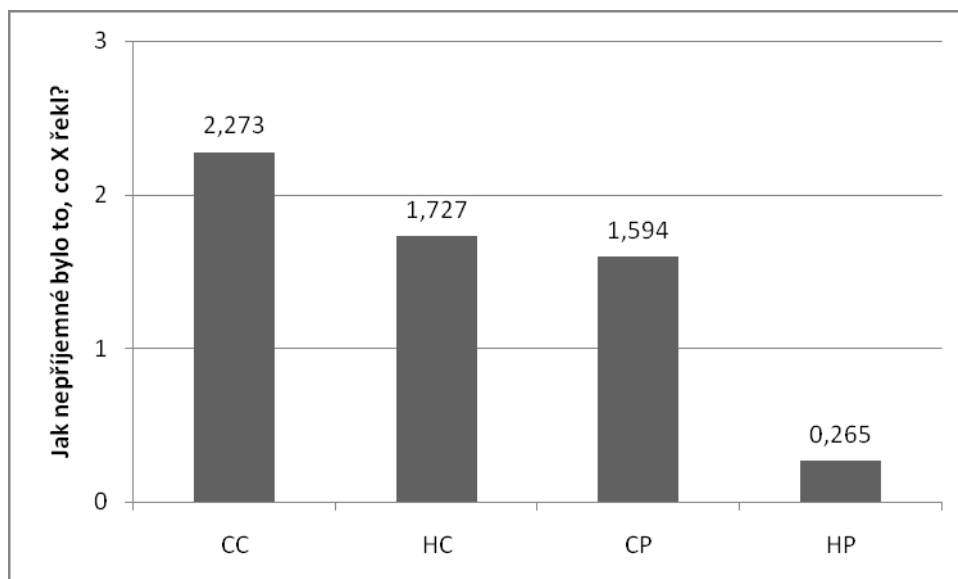
Mezi emocemi samými existovala u CP souvislost mezi pocity, jaké měl mluvčí, a pocity, které chtěl vyvolat a které vyvolal. Pokud měl kladné pocity, snažil se kladné také vyvolat a kladné pocity měl i dětský protagonista (příp. smíšené tam, kde respondent upozorňuje, že dítě mohlo být zaskočené, jakým způsobem bylo pochváleno).

Co se týče odpovědí na otázky „Jak milé/nepříjemné/legrační bylo to, co X řekl?“ potvrzovaly výsledky vývoj směrem k dospělým. Viz Grafy č. 15 až č. 17.

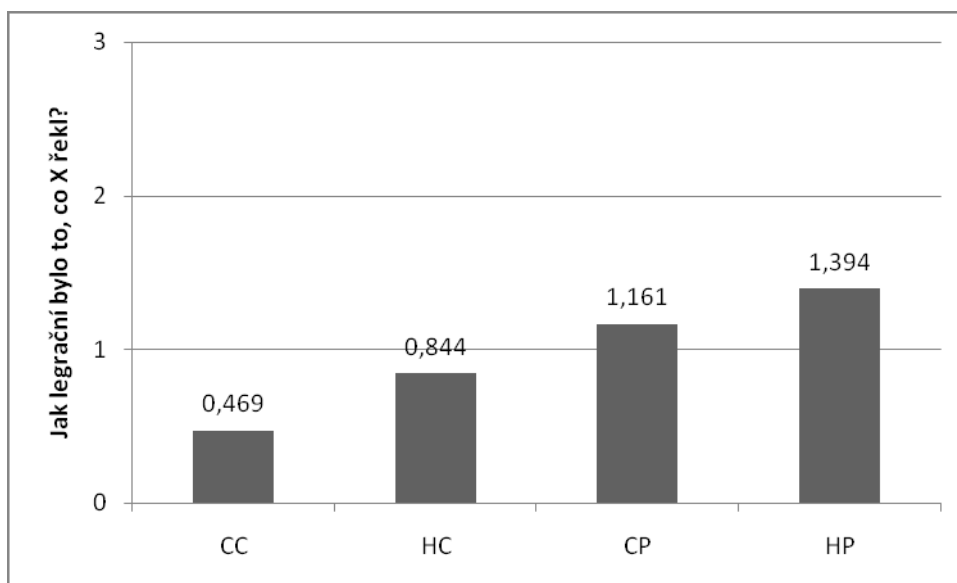
Graf č. 15: Jak milé bylo to, co X řekl?

Za nejmilejší považují patnáctiletí stejně jako ostatní testované skupiny hyperbolickou pochvalu. Za nejméně milou pak (v souladu s výsledkem následujícího grafu) CC. (Srov. Graf č. 11.)

Graf č. 16: Jak nepříjemné bylo to, co X řekl?

Patnáctiletí (stejně jako dospělí) považují za nejnepříjemnější formu ironie CC – možným důvodem opět je, jak u sarkasmu uvedla jedna z respondentek, že „ironie může být horší“ než přímá kritika (v tomto případě HC). Zajímavým momentem je hodnocení CP, která se testovaným zdá jen o málo méně nepříjemná než hyperbolická kritika. To souvisí se smíšenými pocity, které pochvala opakem mohla v dětském protagonistovi vyvolat. (Srov. Graf č. 13.)

Graf č. 17: Jak legrační bylo to, co X řekl?

Patnáctiletí chápou ironické promluvy jako o něco vtipnější než je tomu u dospělých (srov. Graf č. 14). Výjimkou je CC, která stejně jako v předcházejících dvou grafech drží spodní příčku oblíbenosti.

Shrnutí

Přestože experiment s patnáctiletými neproběhl za stejných podmínek a neměl by se proto srovnávat s Experimentem č. 2, může porovnání jednotlivých výsledků přinést zajímavé informace. Testování potvrdilo, že patnáctiletí mají plně vyvinutou schopnost odhadnout

přesvědčení i záměr ironika (narozdíl od třináctiletých, kteří se – podle studií věnovaných ironii v angličtině – stále ještě potýkají s určitými problémy). Jako správný se ukázal i závěr z kanadsko-českého výzkumu, že použité čtyři typy ironie nepovažují testované osoby za příliš vtipné, ačkoliv patnáctiletým se zdají o něco humornější než dospělým.

K sarkasmu (kritice významovým opakem) se tato skupina respondentů ještě staví odmítavě: hodnotila ho jako nejméně milý, nejvíce nepříjemný a nejméně vtipný. Lepších výsledků dosahovala i hyperbolická kritika.

Závěr

Verbální ironie patří mezi nejběžnější nástroje každodenní komunikace. Narozdíl od mnohých ostatních řečnických figur ji vědomě užívají „náctiletí“ i dospělí všech úrovní vzdělání a v každém věku. I proto má ironie tolik podob a může na sebe upozorňovat tolika způsoby, že se zdá nemožné vytvořit spolehlivý a kompletní soupis forem ironie, jejích signálů, jejího použití a dalších aspektů.

V českém jazykovém prostředí nebylo verbální ironii věnováno mnoho prostoru. Tři práce Pavla Trosta a Marka Nekuly i nejrozumnější slovníková hesla pracují pouze s ironií jako takovou – zabývají se tím, co vlastně ironie je, jak funguje, jakými způsoby na sebe upozorňuje a jak je možné, že ji člověk dokáže odhalit a správně interpretovat. Dosud se ale nikdo nezabýval vztahem ironie a Čechů jako národa. A to i přesto, že víme, že ironie je stejně jako například zdvořilost nebo humor záležitostí každého jednotlivého jazyka a každé jednotlivé kultury, proto ji nelze vnímat jen na základě zahraničních poznatků. To také potvrdila srovnávací studie zaměřená na rozdíl ve vnímání sarkasmu mezi Čechy a Kanadany, na které se autorka této práce podílela.

Zásadní rozdíl, na který studie upozornila, spočíval v tom, že české děti z nějakého důvodu rozumějí sarkasmu dříve než děti kanadské. Jejich reakce na sociálně-komunikativní aspekty ironie se dříve začínají podobat výsledkům dospělých. U pěti-, sedmi- a devítiletých dětí, které se na studii podílely, nelze samozřejmě mluvit o dokonalém porozumění ironii, to se vyvíjí ještě dlouho po nástupu do školy, zdá se ale, že české děti si výjimečnost ironie (není to pravda, ale není to ani lež) uvědomují dříve, než ve věku považovaném v anglicky mluvících zemích za standardní. Čím je to způsobeno je ovšem nutné teprve odhalit. Nabízí se možnost, že české děti jsou vystaveny sarkasmu častěji, ale tuto hypotézu nelze opřít o žádnou odbornou práci věnovanou výskytu ironie v češtině.

Výzkum porozumění ironii mezi dospělými Čechy, kteří tvořili kontrolní skupinu ve srovnávací studii a kteří se podíleli na její přípravné fázi, nepřinesl žádné podobné překvapení. Potvrdil trend vývoje porozumění, že s rostoucím věkem vnímáme ironii jako více příjemnou, ale zároveň ne nutně jako méně nepříjemnou. Avšak je důležité brát v potaz výrazné rozdíly právě v hodnocení míry příjemnosti a nepříjemnosti, které prokázalo srovnání s Kanadany. Navíc Čechům se ironie zdála i vtipnější než Kanadánům, ačkoliv jako příliš vtipnou ji také nehodnotili. A to i přesto, že český smysl pro humor bývá považován za lehce šibeniční a že se Češi často vydávají za mistry ironie.

Důvodem nízké míry vtipnosti (a dalších odchylek) může být i to, že tato práce pracovala se čtyřmi formami ironie běžně uznávanými v anglicky hovořících zemích – sarkasmem (kritika opakem, CC), hyperbolickou kritikou (HC), pochvalou opakem (CP) a hyperbolickou pochvalou (HP), které ale podle výsledků přípravného výzkumu nejsou všechny českými mluvčími za ironii považovány (obě formy s hyperbolou). Respondenti také jak v přípravné fázi, tak v samotné studii uváděli, že ironická reakce na neúmyslný čin malého dítěte je spíše nevhodná. Abychom mohli objektivně zhodnotit, do jaké míry dospělí Češi vnímají ironii jako vtipnou, bylo by nutné provést další testy zaměřené na nejběžnější formy ironie vyskytující se v češtině.

Je patrné, že výzkum ironie je v českém jazykovém prostředí teprve v plenkách, ale že může přinést mnoho zajímavých poznatků o českém jazyce a české kultuře. Cílem této práce bylo mimo jiné upozornit na další možnosti vědeckého bádání v této oblasti a poskytnout inspiraci dalším lingvistům.

Conclusion

Verbal irony counts among the most common means of everyday communication. Teenagers and adults of every education grade and every age group – in contrast to other rhetorical figures – deliberately use it. That's also why irony has so many forms and can be signalled in so many ways that it seems to be almost impossible to create a reliable and complete summary of forms of irony, its signals, its usage and other aspects.

There is not so big research paying attention to verbal irony in Czech. Three Czech papers of Pavel Trost and Marek Nekula and various dictionary headwords handle just with the term „irony“ – its characteristic, how it works, its signalisation and processes of understanding and interpretation. However, there is no research dealing with the relation of irony and the Czechs as one nation, even though we know that irony is an individual issue of each language and culture such as politeness or sense of humour, thus it shouldn't be considered from the point of view of the foreign literature. This is what the cross-cultural study confirmed about sarcasm comprehension of Canadian and Czech children in which the author of this paper was concerned.

The fundamental difference revealed by the study is that Czech children can somehow understand sarcasm sooner than Canadian children. Their reactions to social-communicative aspects of sarcasm sooner resemble results of adults. Naturally we are not speaking about perfect comprehension of sarcasm of five, seven and nine year old children. This comprehension is developing during the whole school time. However, it seems that Czech children become to be aware of sarcasm speciality (it is not true but it is not a lie) sooner than in age, which is considered in English speaking countries as standard. The reason has to be brought into light. One of the possible reasons is that Czech children are exposed to sarcasm more often than Canadian children, but this hypothesis cannot be supported by any observation of sarcasm incidence in Czech.

The research of irony comprehension of Czech adults, who were the control group in the cross-cultural study and who took part on its preparation, did not bring any similar surprise. It confirmed the trend of irony comprehension development that with the increasing age people consider irony to be more pleasant but at the same time not necessarily to be less unpleasant. Nevertheless it is important to handle this fact in respect to noticeable differences right in the evaluation of the rate of pleasantness and unpleasantness, which revealed in comparison of the Czechs and the Canadians. The Czechs also felt irony to be funnier than the Canadians did, but in fact they did not rate it as being too much funny. This is interesting because Czech sense of humour assumes to be a grim humour a little bit and the Czechs speaks about themselves to be the masters of irony.

The reason of such a low rating of wittiness (and other differences) can be that this paper worked with four forms of irony which are common in English speaking countries: counterfactual criticism (CC, sarcasm), hyperbolic criticism (HC), counterfactual praise (CP) and hyperbolic praise. Czech adults in fact did not consider forms with hyperboles as being ironic in the preliminary study. Another reason can be that many adults both in preliminary study and the cross-cultural study thought that an ironic reaction is not appropriate to an accidental mistake of a small child. To sum up objectively the real rating of irony wittiness felt by Czech adults any extra researches of irony in Czech (maybe with other forms of irony) are needed.

It is noticeable that studying irony in Czech is at the beginning, however, it can bring many interesting pieces of information about Czech language and culture. Besides others the target of this paper was to point out possibilities of further research of irony in Czech environment and to provide inspiration for other linguists.

Seznam použité literatury

- ATTARDO, S. Irony as relevant inappropriateness. *Journal of pragmatics*. 2000, vol. 32, no. 6, s. 793-826. ISSN 0378-2166.
- BACHMANNOVÁ, Jarmila; et al. *Encyklopedický slovník češtiny*. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 604 s. ISBN 80-7106-484-X.
- BARBE, K. Isn't it ironic that : explicit irony markers. *Journal of pragmatics*. 1993, vol. 20, no. 6, s. 579-590. ISSN 0378-2166.
- BEČKA, Josef V. *Česká stylistika*. 1.vyd. Praha : Academia, 1992. s. 123. ISBN 80-200-0020-8.
- BERMAN, R. A. Developing linguistic knowledge and language use across adolescence. In HOFF, E., STATZ, M. *Blackwell handbook of language development*. 1st ed. [s.l.] : Blackwell publishing ltd, 2009. s. 347-367. ISBN 978-1-4051-9459-4.
- BRYANT, G. A; FOX TREE, J. E. Is there an ironic tone of voice. *Language and speech*. 2005, vol. 48, no. 3, s. 257-277. ISSN 0023-8309.
- CLIFT, R. Irony in conversation. *Language and society*. 1999, vol. 28, issue 4, s. 523-553. ISSN 1352-0520.
- CREUSERE, M. A. A Developmental Test of Theoretical Perspectives on the Understanding of Verbal Irony : Children's Recognition of Allusion and Pragmatic Insincerity. *Metaphor and symbol*. 2000, vol. 15, no. 1&2, s. 29-45. ISSN 1092-6488.
- CREUSERE, M. A. Theories of Adults' Understanding and Use of Irony and Sarcasm: Applications to and Evidence from Research with Children. *Developmental Review*. 1999, vol. 19, no. 1, s. 213-262. ISSN 1090-2406.
- CUDDON, J. A. *The penguin dictionary of literary terms and literary theory*. 1st ed. London : Penguin Books, 1992. 1051 s. ISBN 0140512276.

- FILIPPOVÁ, E; ASTINGTON, J. W. Development in social reasoning revealed in discourse irony understanding . *Child development*. 2008, vol. 79, s. 126-138. ISSN 0009-3920.
- FILIPPOVÁ, E, ASTINGTON, J. W. Children's understanding of social-cognitive and social-communicative aspects of discourse irony. *Child Development*. V tisku.
- FILIPPOVÁ, E, POSPÍŠILOVÁ, D. *Development of sarcasm understanding in English- and Czech- speaking children* . 2009. Prezentace z výroční konference Society for Research in Child Development, 2-4 April, 2009, Denver, CO, USA.
- FILIPPOVÁ, E. Vývoj porozumění diskurzí ironii u dětí ve školním věku. In *Struny mysli : Kognice 2007*. 1. vyd. Ostrava : Montanex, 2009. s. 258-268.
- GIBBS, R. W. Irony in talk among friends. *Metaphor and symbol*. 2000, vol. 15, no. 1&2, s. 5-27. ISSN 1092-6488.
- GRICE, H. P. *Studies in the way of words*. [s.l.] : Harvard university press, 1989. Logic and conversation, s. 22-40. ISBN 0-674-85271-6.
- KREUZ, R. J; ROBERTS, R. M. Two cues for verbal irony: hyperbole and the ironic tone of voice. *Metaphor and symbolic activity*. 1995, vol. 10, no. 1, s. 21-31. ISBN 0-805-89939-1
- KREUZ, R. J. The production and processing of verbal irony. *Metaphor and symbol*. 2000, vol. 15, no. 1&2, s. 99-107. ISSN 1092-6488.
- KUMON-NAKAMURA, S., GLUCKSBERG, S., BROWN, M. How about another piece of pie : the allusional pretense theory of discourse irony. *Journal of experimental psychology*. 1995, vol. 124, no. 1, s. 3-21. ISSN 0272-4987.
- LEECH, J. N. *Principles of pragmatics*. 1st ed. London and New York : Longman, 1983. 250 s. ISBN 978-0-582-55110-7.
- LEGGITT, J. S; GIBBS, R. W. Emotional reactions to verbal irony. *Discourse processes*. 2000, vol. 29, no. 1, s. 1-24. ISSN 1532-6950.
- Meyers grosses universal lexicon in 15 bänden*. Bd. 12. Mannheim/Wien/Zürich : [s.n.], 1984.

- NEKULA, M. Pragmalingvistická interpretace ironie. *Slovo a slovesnost*. 1990, roč. 51, s. 95-110. ISSN 0037-7031.
- NEKULA, M. Signalizování ironie. *Slovo a slovesnost*. 1991, roč. 52, s. 10-20. ISSN 0037-7031.
- Ottův slovník naučný*. Sv. XII.. [s.l.] : Paseka/Argo, 1998.
- Ottův slovník naučný*. Sv. XXII.. [s.l.] : Paseka/Argo, 2000.
- ROCKWELL, P. Lower, slower, louder: vocal cues of sarcasm. *Journal of psycholinguistic research*. 2000, vol. 29, no. 5, s. 483-495. ISSN 0090-6905.
- ROCKWELL, P. Vocal features of conversational sarcasm: a comparison of methods. *Journal of psycholinguistic research*. 2007, vol. 36, no. 1, s. 361-369. ISSN 0090-6905.
- SIEGAL, M., SURIAN, L. Conversational understanding in young children. In HOFF, E., STATZ, M. *Blackwell handbook of language development*. 1st ed. [s.l.] : Blackwell publishing ltd, 2009. s. 304-323. ISBN 978-1-4051-9459-4.
- SPERBER, D., WILSON, D. *Relevance : Communication and cognition*. Cambridge : Harvard university press, 1986. 280 s. ISBN 0-674-75475-1.
- TANAKA, K. *Advertising language : A pragmatic aproach to advertisements in Britain and Japan*. 1st ed. London and New York : Routledge, 1994. 148 s. ISBN 0-415-19835-6.
- The new encyclopaedia britanica*. 15th edition. Vol. 6. Chicago : [s.n.], 2003.
- TROST, P. Jazyk ironie. *Slovo a slovesnost*. 1997, roč. 58, s. 81-85. ISSN 0037-7031.
- UTSUMI, A. Verbal irony as implicit display of ironic environment: distinguishing ironic utterances from nonirony. *Journal of pragmatics*. 2000, vol. 32, is. 12, s. 1777-1806. ISSN 0378-2166.
- VÁGNEROVÁ, M. *Kognitivní a sociální psychologie žáka ZŠ*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2001. 304 s. ISBN 80-246-0181-8.
- WINNER, E. *The point of words : Children's understanding of metaphor and irony*. 2nd edition. London : Harward university press, 1997. 212 s. ISBN 0-674-68126-6.

Přílohy

Příloha č. 1: Příklad příběhu a otázek z původní, anglické verze dotazníku

Football

Robert is the new player on his school's soccer team. He is really excited about being on the team. Robert's best friend Oliver also plays on the team.

During his first game, Robert misses the chance to score several easy goals.

His team loses the game. After the game, Oliver says to Robert:

"You sure ARE a GREAT scorer!"

POZN.: Ke každému příběhu patřil i obrázek, který měl děti pomoci si danou situaci představit. Mluvčí byl vždy zobrazen zády, aby děti nemohly čerpat další informace z výrazu postavičky.

Comprehension Questions:

Did Robert help his team to win the game?

[no]

What did Oliver say to Robert?

[correct gist]

Meaning:

Does Oliver mean that?

[no]

What does he mean?

[opposite meaning]

Belief:

Does Oliver think Robert is a great scorer?

[no]

Communicative intention:

Oliver said to Robert: *"You sure ARE a GREAT scorer!"*

Does Oliver want Robert to believe that he thinks that?

[no]

Motivation/Attitude:

Oliver said to Robert: *"You sure ARE a GREAT scorer!"*

Why did he say that?

[scored on 5-pt scale]

POZN.: Za otázkami je vždy uvedena správná odpověď, poslední otázka hodnocena podle obsahu od 0 (např. „I don't know.“) do 4 „bodů“ (např. „It was irony.“)

Emotions: Oliver said to Robert: *"You sure ARE a GREAT scorer!"* How did Oliver feel when he said that?

(a) Could he be happy at all?	Y	N
(b) Could he be sad at all?	Y	N
(c) Could he be angry at all?	Y	N

How did Oliver want Robert to feel when he said that?

(a) Did Oliver want Robert to feel happy at all?	Y	N
(b) Did Oliver want Robert to feel sad at all?	Y	N
(c) Did Oliver want Robert to feel angry at all?	Y	N

Social-communicative function of irony: Oliver said to Robert: *"You sure ARE a GREAT scorer!"*

(a) How nice was what Oliver said?	0	1	2	3
(b) How mean was what Oliver said?	0	1	2	3
(c) How funny was what Oliver said?	0	1	2	3

(zdroj: Filippová&Astington 2008)

Příloha č. 2: Klíč k vyhodnocování jednotlivých úkolů v dotazníku

Kontrolní otázky:

*Poznámka: U příběhů, které musely být čteny znovu, vyhodnoťte až odpověď, která zazněla při posledním čtení. (Cílem hodnocení kontrolních otázek je ujistit se, že dítě **správně** pochopilo všechny klíčové informace dříve, než začne odpovídat na další otázky.)*

Q1: Kontrola pochopení klíčových informací v příběhu

- Pochvala (jak nepravdivá, tak hyperbolická)

Ano 1 Ne 0

- Kritika (jak nepravdivá, tak hyperbolická)

Ano 0 Ne 1

Q2: Kontrola zapamatování si poslední výpovědi: „Co řekl X?“

Pro všechny čtyři varianty:

- Přesné zopakování, parafrázování nebo udržení podstaty odpovědi 1

příklad udržení podstaty odpovědi:

Robert neproměnil několik gólových příležitostí. Jeho družstvo prohrálo.

Po zápase řekne Oliver Robertovi: „Ty SEŠ teda VÝBORNEJ střelec!“

Q2: Co řekl Oliver Robertovi?

odpověď: Pochválil ho.

- Nesprávná odpověď, opak řečeného nebo vymyšlená výpověď 0

Význam ironického vyjádření:

Q3.1: Myslí to X (mluvčí) tak?

Hyperbolické výpovědi:

Ne, tak nějak, tak trochu, ano i ne 1 Ano 0

Nepravdivé výpovědi:

Ne 1 Ano, tak nějak, tak trochu 0

Q3.2: Co tím X (mluvčí) myslí?

Hyperbolické výpovědi:

Jakákoliv forma rozpoznání významu, který je v těchto případech nadsazený 1

Přibližná interpretace doslovného významu nebo doslovný význam výpovědi 0

Nepravdivé výpovědi:

Jakákoliv forma rozpoznání opačného významu toho, co se doslovně říká 1

Přibližná interpretace toho, co se doslovně říká; parafráze 0

Otázka na přesvědčení mluvčího:

Q4: Myslí si X (mluvčí), že je Y(adresát) [parafráze výpovědi]?

Hyperbolické výpovědi:

Ne, tak trochu, ano i ne 1 Ano 0

Nepravdivé výpovědi:

Ne 1 Ano, tak trochu, tak nějak, ano i ne 0

Otázka k intencím mluvčího:

Q5: Chce X (mluvčí), aby si Y (adresát) myslel/a, že to tak myslí?

Hyperbolické výpovědi:

Ne, tak nějak, tak trochu 1 Ano 0

Nepravdivé výpovědi:

Ne 1 Ano, tak trochu, tak nějak 0

Otázky k motivaci mluvčího a jeho postoji k situaci:

Poznámka: Při hodnocení odpovědi na tuto otázku přihlédněte také k odpovědi u Q3.2 a zvolte nejvyšší možné skóre podle níže uvedeného schématu.

Q6: Proč to X (mluvčí) řekl?

4 body - Odkazy k postoji mluvčího k situaci nebo na pragmatickou funkci ironie, které pomohly k identifikaci skutečného záměru mluvčího, například pokud je v odpovědi zmínka o tom, co mluvčí říkal o svém postoji k situaci

Nepravdivé výpovědi: snaha o vtip, popichování, utahování si z adresáta, zlehčování situace, zesměšnění, zdůraznění kontrastu atd.

Hyperbolické výpovědi: přehánění, zveličování, vtipkování, zlehčování atd.

- Rozpoznání sarkasmu/ironie: mluvčí je sarkastický/ironický
- Rozpoznání nepřímého, nedoslovného významu: nechtěl mu přímo říct, že nestál za nic, myslel to opačně, myslel si pravý opak (platí pro nepravdivé výpovědi)

3 body

- Identifikace intencí druhého řádu, které mluvčí má, například identifikace záměru mluvčího ovlivnit psychický stav adresáta
- Snaha dosáhnout verbálním jednáním něčeho (např. chtěl mu říct, že...): mluvčí chtěl naznačit, dát najevo, upozornit, vyjádřit, pochválit, poděkovat, kritizovat, vinit atd.
- Snaha, aby se adresát nějak cítil (např. chtěl, aby se cítil ...): mluvčí chtěl adresáta povzbudit, chtěl, aby se cítil dobře/špatně, kvůli tomu, co udělal atd.

2 body

- Identifikace primární intence mluvčího, např. identifikace záměru mluvčího dosáhnout něčeho (vyjádření informace, která má význam pro chování jiné osoby, spíše než pro její psychiku), záměr, aby adresát udělal něco: mluvčí chtěl, aby to adresát udělal znovu, aby to už nikdy nedělal, aby to příště neudělal

1 bod

- Odkazy na pocity mluvčího: protože byl mluvčí naštvaný, rozzlobený, zklamaný, veselý, šťastný, překvapený atd.
- Nebo další jednoduché postoje k adresátovi: mluvčí je hodný, milý, zlý, hloupý

Přiměřený důkaz: odkazy na informace vyplývající z textu, které jsou relevantní k rozpoznání záměru mluvčího a jeho motivace, proč použil zrovna danou výpověď: protože si Tomáš hrál s míčem, protože ji Eliška postříkala, protože Pavlík rozbil talíř

Poznámka: Soustředte se na všechna fakta obsažená v příběhu, která mohou ovlivnit respondentovu interpretaci příběhu, bez ohledu na to, zda k výpovědi přistoupil jako k doslovné nebo nepřímé

- Odkazy na komunikační konvence, klišé: protože něco takového se nedělá, protože to nebylo hezké, to se tak říká

0 bodů - Nevyhovující úsudky: odpověď je pro identifikaci významu výpovědi irrelevantní, respondent se soustředí na fakt, který je pro určení záměru mluvčího irrelevantní, nevím, řekl/a to omylem, spletl/a se

Emoce:

Poznámka: Při vyhodnocování odpovědí berte v potaz jak vlastní odpovědi respondenta napsané na příslušném řádku, tak odpovědi v ano/ne nabídce.

Pocity mluvčího

Q7: Jak se X (mluvčí) cítil, když to říkal?

Pro všechny čtyři varianty:

Pouze negativní emoce	1
Pouze pozitivní emoce	2
Jak negativní, tak pozitivní emoce (smíšené pocity)	3

Pocity adresáta

Q8: Jak se cítil Y (adresát), když mu to X (mluvčí) říkal

Pro všechny čtyři varianty

Pouze negativní emoce	1
Pouze pozitivní emoce	2
Jak negativní, tak pozitivní emoce (smíšené pocity)	3

Pocity, které chtěl mluvčí vyvolat

Q9: Jak chtěl X (mluvčí), aby se Y (adresát) cítil?

Pro všechny čtyři varianty

Pouze negativní emoce	1
Pouze pozitivní emoce	2
Jak negativní, tak pozitivní emoce (smíšené pocity)	3

Pragmatické funkce výpovědi:

Q10: Jak hezké, ošklivé, legrační bylo to, co X (mluvčí) řekl?

Pro všechny čtyři varianty:

u každé podotázky запиšte odpověď, kterou respondent v dotazníku označil

Q10.1 Jak hezké bylo to, co X (mluvčí) řekl?

Q10.2 Jak ošklivé bylo to, co X (mluvčí) řekl?

Q10.3 Jak legrační bylo to, co X (mluvčí) řekl?

Q11: Co jiného mohl X (mluvčí) říct Y (adresátovi)?

Poznámka: Vyhodnoťte s ohledem na ostatní odpovědi, zvolte nejvyšší možné skóre.

Odpověď použitelná v dané situaci 1

u kritiky jak přímé kritizování, tak tlumená reakce na situaci

Odpověď v dané situaci nepoužitelná 0

(zdroj: Filippová&Astington 2008)

Příloha č. 3: Hodnocení odpovědí na otázku „Proč to X řekl?“

POČET BODŮ	Typ úsudku	Příklady
0	<p>Nepřiměřené úsudky:</p> <p>odpověď irelevantní pro posouzení motivace mluvčího</p> <p>respondent hodnotí jiný aspekt, který není předmětem studie.</p>	<p><i>Nevím.</i></p> <p><i>Řekl/a to omylem.</i></p> <p><i>Spletl/a se.</i></p> <p><i>Protože asi není Češka, dítě to nepobere.</i></p>
1	<p>Informace plynoucí přímo z příběhu:</p> <p>respondent odkazuje na relevantní fakta z příběhu</p> <p>respondent identifikuje intenci mluvčího</p> <p>respondent odkazuje pocity a stavy mluvčího</p> <p>respondent upozorňuje na ustálené formy reakcí v podobných situacích nebo na různá komunikační klišé</p>	<p><i>Protože je politá.</i></p> <p><i>Protože jí rozbil talíř.</i></p> <p><i>Protože jí Michaela uškodila.</i></p> <p><i>Řekl to ve vzteku.</i></p> <p><i>Byla rozzlobená.</i></p> <p><i>Zlobila se.</i></p> <p><i>Vadí jí, že je politá.</i></p> <p><i>Aby si ulevila.</i></p> <p><i>Aby vyjádřil svoji zlost.</i></p> <p><i>Ale, ale, ale.</i></p> <p><i>Tomáš to asi přehnal.</i></p> <p><i>Od chlapce jeho věku tohle nečekala.</i></p> <p><i>Aby nějak reagovala.</i></p> <p><i>Protože se to často v takové situaci říká. Je to obvyklá fráze. To se tak říká.</i></p>
2	<p>Identifikace intence prvního řádu:</p> <p>respondent uvádí, že mluvčí chtěl ovlivnit chování adresáta (spíše než jeho psychiku)</p>	<p><i>Příště se do toho nemotej.</i></p> <p><i>Aby do toho dal příště všechno.</i></p> <p><i>Aby ji vystrašil pro příště.</i></p>

3	Identifikace intence druhého řádu: respondent vnímá snahu mluvčího ovlivnit psychiku druhé osoby (adresáta)	<i>Aby ji napomenul.</i> <i>Aby ji pokárala.</i> <i>Vyhubovala ji.</i> <i>Myslel to jako výtku.</i> <i>Aby věděl, že to není správné.</i> <i>Aby se probrala.</i> <i>Chtěl povzbudit Alici.</i> <i>Motivuje ji, aby úkol vypracovala.</i> <i>Aby udělala Pavlíkovi radost.</i> <i>Aby si Michaela uvědomila, že jí nepomohla.</i> <i>Aby dal najevo, že se mu Tomášovo chování nezamlouvá.</i> <i>Chtěl mu poděkovat. Jako poděkování.</i> <i>Aby ji pochválila.</i> <i>Obdivuje ji.</i> <i>Aby jí dal najevo, že je na ni pyšný.</i>
4	Identifikace intence třetího řádu: respondent identifikuje postoj mluvčího k celé situaci nebo jiné pragmatické funkce ironie explicitní zmínka o ironii/sarkasmu	<i>Nechtěl přímo říct, že nestojí za nic.</i> <i>Aby nemusela přímo nadávat.</i> <i>Aby nemusel říct, ty nešiko.</i> <i>Aby nemusela říct, že je Pavlík k ničemu.</i> <i>Aby Pavlíka nepřechválila.</i> <i>Potřebovala si ulevit a nadávat nemůže.</i> <i>Protože se bojí být na to děvče hnusnější, aby ho nezabila její máma.</i> <i>Aby ho ponižil.</i> <i>Aby ji napomenul a ponižil ji a připomněl jí, že není moc chytrá.</i> <i>Ema chce zdůraznit sestřin talent.</i> <i>Aby zdůraznil, že se Tomáš má omluvit.</i> <i>Myslí to ironicky. Byla to ironie.</i> <i>Myslí tím pravý opak.</i> <i>Myslí to obrazně.</i> <i>Nadsázka, paní Nováková to přehání.</i> <i>Aby uvolnila situaci.</i> <i>Aby ji pozlobil.</i> <i>Tatínek do Alice rýpe.</i> <i>Myslí to jako legraci.</i> <i>Aby bylo veselo.</i>

(zdroj: Filippová&Pospíšilová, publikace se připravuje)

V tabulce se objevuje pojem intence prvního až třetího řádu. Jde o termín Winnerové a Leekama, který popisuje porozumění nedoslovnému významu: mluvčí chce (první řád), aby jeho posluchač věřil (druhý řád), že mluvčí zastává určitý postoj (třetí řád) (Filippová&Astington, v tisku).

Příloha č. 4: Verze příběhů použité v dotazníku srovnávací studie

Fotbal

Robert je novým hráčem ve školním fotbalovém týmu. Je opravdu rád, že v něm hraje. Robertův nejlepší kamarád Oliver je v něm také.

Negativní verze:

V průběhu svého prvního utkání Robert neproměnil několik gólových příležitostí. Jeho družstvo prohrálo. Po zápase řekne Oliver Robertovi:

CC: „Ty SEŠ teda VÝBORNEJ střelec!“

HC: „Ty seš snad SLEPEJ!“

Pozitivní verze:

Hned během prvního zápasu dal Robert pár povedených gólů. Jeho družstvo zápas vyhrálo. Po zápase řekne Oliver Robertovi:

CP: „Ty SEŠ TEDA hroznej hráč!“

HP: „Ty seš snad nověj RONALDO!“

Domácí úkol z matematiky

Alice se vrátila domů ze školy. Rozhodla se udělat si domácí úkol z matematiky. Tatínek si všimne, jak ho vypracovává.

Negativní verze:

Příklady jsou velmi náročné a Alice neví, jak většinu z nich vyřešit. Tatínek jí řekne:

CC: „No ty JSI tedy GÉNIUS!“

HC: „Ty snad neumíš počítat ani DO TRÍ!“

Pozitivní verze:

Příklady jsou velmi náročné, ale Alice je přesto vyřeší všechny sama. Tatínek jí řekne:

CP: „Ty JSI ALE mizerná počtářka!“

HP: „Ty jsi snad CHODÍCÍ POČÍTAČ!“

Slunečnice paní Novákové

Eliška zalévá na zahradě růže. Když se podívá na zahradu paní Novákové, vidí, že její slunečnice jsou suché a vadnou. Eliška tedy zalije i slunečnice paní Novákové.

Negativní verze:

Omylem ale postříká i paní Novákovou. Ta se obrátí na Elišku a řekne jí:

CC: „No ty JSI ale ŠIKOVNÉ dítě!“

HC: „Ty mě snad chceš UTOPIT!“

Pozitivní verze:

Brzy se vzpamatují. Paní Nováková vidí, jak květiny pookřály. Obrátí se na Elišku a řekne jí:

CP: „Ty JSI ALE hrozná sousedka!“

HP: „Tebe snad poslalo SAMO NEBE!“

V obchodě

Alenka s maminkou nakupují v obchodě. Maminka prosí Alenku, aby vzala nějaké mýdlo. Alenka sáhne pro balíček. Všechna mýdla spadnou.

Negativní verze:

Přijde prodavač a vidí mýdla rozsypaná po zemi. Řekne Alence:

CC: „No ty JSI tedy ŠIKOVNÉ dítě!“

HC: „Ty to tu snad chceš ZBOŘIT!“

Pozitivní verze:

Alenka srovná mýdla rychle zpět na regál. Prodavač si všimne, jak pěkně je Alenka srovnala. Řekne jí:

CP: „Ty JSEŠ ALE nepořádnice!“

HP: „Ty jsi snad KRÁLOVNA VŠECH ROVNAČŮ!“

Emin obrázek

Ema kreslí za domácí úkol obrázek své rodiny. Její sestra Michaela jí chce pomoci. Ema souhlasí. Nechá Michaelu nakreslit obrázek jejich psa.

Negativní verze:

Michaela nedopatřením vylije na obrázek vodu. Obrázek je zničený. Když Ema vidí zničený obrázek, řekne Michaela:

CC: „Ty SEŠ teda VÝBORNÁ pomocnice!“

HC: „Ty máš snad OBĚ RUCE LEVÝ!“

Pozitivní verze:

Michaele se pes opravdu povede. Obrázek se Emě velmi líbí, řekne Michaele:

CP: „Ty SEŠ TEDA hrozná malířka!“

HP: „Ty seš snad nověj PICASSO!“

Večeře

Maminka požádá Pavlíka, aby jí před večeří pomohl uklidit nádobí. Pavlík se pustí do práce a maminka zatím připravuje večeři.

Negativní verze:

Pavlík omylem upustí talíř a ten se rozbije. Maminka se otočí a řekne Pavlíkovi:

CC: „Ty JSI ale OPRAVDU výborný pomocník!“

HC: „Ty to tu snad chceš SROVNAT SE ZEMÍ!“

Pozitivní verze:

Pavlík všechno pečlivě uloží a dokonce prostře i stůl k večeří. Maminka se otočí a řekne Pavlíkovi:

CP: „Ty JSI TEDA hrozný pomocník!“

HP: „Ty jsi snad SUPERMAN!“

Tomáš a pošťák

Tomáš si hraje před domem s fotbalovým míčem. Přijede pošťák a nese ke dveřím balíček.

Negativní verze:

Tomáš ale zrovna tvrdě nakopne míč a omylem trefí pošťáka přímo do nohy. Pošťák se otočí na Tomáše a řekne mu:

CC: „No ty JSI ale HODNÝ kluk!“

HC: „Ty mě snad chceš ZABÍT!“

Pozitivní verze:

Tomáš zrovna vidí, jak se sousedův pes plíží za pošťákem. Tomáš psa chytí a odvede ho. Pošťák se otočí na Tomáše a řekne mu:

CP: „Ty SEŠ TEDA strašpytel!“

HP: „Tebe snad poslalo SAMO NEBE!“

V restauraci

Rodiče vzali Petra do restaurace na večeři. Objednali si jídlo a pití. Petr má žízeň, a tak si nalévá limonádu do sklenice.

Negativní verze:

Láhev je mokrá a Petrovi vyklouzne z ruky. Láhev se rozbije, střepy se rozlétnou po podlaze a všude je mokro. Servírka pospíchá uklidit nepořádek a říká Petrovi:

CP: „Ty JSI ale SKVĚLÝ pomocník!“

HC: „Ty to tu snad chceš ZATOPIT!“

Pozitivní verze:

Nalije pití i rodičům, nabídne jim příbory a ještě srovná ubrousky.

Servírka ho pozoruje a říká mu:

CP: „Ty JSI ALE rošťák!“

HP: „Ty jsi snad MISTR SVĚTA VE STOLOVÁNÍ!“

Příloha č. 5: Ukázka z dotazníku

Fotbal

Robert je novým hráčem ve školním fotbalovém týmu. Je opravdu rád, že v něm hraje. Robertův nejlepší kamarád Oliver je v něm také. V průběhu svého prvního utkání Robert neproměnil několik gólových příležitostí. Jeho družstvo prohrálo. Po zápase řekne Oliver Robertovi:

„Ty SEŠ teda VÝBORNEJ střelec!“

1.	Pomohl Robert svému družstvu?	Ano	Ne
----	-------------------------------	-----	----

2.	Co řekl Oliver Robertovi?		
----	---------------------------	--	--

3.	Myslí to Oliver takto?	Ano	Ne
	Co tím myslí?		

4.	Myslí si Oliver, že je Robert výborný střelec?	Ano	Ne
----	--	-----	----

5.	Oliver řekl: „Ty SEŠ teda VÝBORNEJ střelec!“		
	Chce Oliver, aby si Robert myslel, že to tak opravdu myslí?	Ano	Ne

6.	Proč to řekl?		
----	---------------	--	--

7.	Oliver řekl: „Ty SEŠ teda VÝBORNEJ střelec!“		
----	---	--	--

Jak se cítil Oliver, když to řekl?

Mohl se cítit ještě nějak jinak?

(a) Mohl být spokojený?

Ano Ne

(b) Mohl být smutný?

Ano Ne

(c) Mohl být rozzlobený?

Ano Ne

8. Oliver řekl: „Ty SEŠ teda VÝBORNEJ střelec!“

Jak se cítil Robert, když mu to Oliver řekl?

Mohl se cítit ještě nějak jinak?

(a) Mohl být spokojený?

Ano Ne

(b) Mohl být smutný?

Ano Ne

(c) Mohl být rozzlobený?

Ano Ne

9. Oliver řekl: „Ty SEŠ teda VÝBORNEJ střelec!“

Jak chtěl Olivek, aby se Robert cítil?

Mohl chtít, aby se cítil ještě nějak jinak?

(a) Mohl chtít, aby byl Robert šťastný?

Ano Ne

(b) Mohl chtít, aby byl Robert smutný?

Ano Ne

(c) Mohl chtít, aby byl Robert rozzlobený?

Ano Ne

10. Oliver řekl: „Ty SEŠ teda VÝBORNEJ střelec!“

	Vůbec			Velmi
Jak hezké bylo to, co Oliver řekl?	0	1	2	3
Jak ošklivé bylo to, co Oliver řekl?	0	1	2	3
Jak legrační bylo to, co Oliver řekl?	0	1	2	3

11. Co jiného mohl Oliver říct Robertovi?

F1CC

Příloha č. 6: Průvodní dopis k dotazníkům

Vážení účastníci průzkumu,

děkuji vám, že jste se rozhodli zapojit do naší studie. Předmětem našeho výzkumu je vývoj sociálního porozumění u dětí. Zajímáme se o to, jak děti rozumějí obrazným nebo přeneseným vyjádřením v běžné řeči.

To znamená například to, že řekneme-li o někom, že je „černá ovce“, nemyslíme tím černé zvíře, ale výjimku ve špatném slova smyslu...

Konkrétně se zaměřujeme na to, jak děti v různém věku hodnotí myšlenkové pochody toho, kdo na ně mluví. Jejich schopnosti správně interpretovat záměry mluvčích jsou klíčové pro úspěšnou komunikaci.

Abychom ale mohly posoudit, jak se porozumění vyvíjí, potřebujeme výsledky dětí porovnat s odpovídajícími odpověďmi dospělých. To je důvod, proč vás oslovujeme s dotazníkem, který byl koncipován jednoduše, aby mu děti snadno rozuměly.

Výzkum provádí Dominika Pospíšilová pod patronátem Evy Filippové z Karlovy univerzity v Praze. Máte-li jakékoliv otázky k výzkumu, prosím, pište na dominika.pospisilova@gmail.com nebo volejte na telefonní číslo 775 606 365.

Instrukce:

Prosím, přečtete si nahlas následující krátké příběhy a v poslední větě klad'te vždy důraz na zvýrazněná slova. Zaškrtnutím jedné z nabízených možností odpovězte na otázky, které jsou k textu připojené. V testu se objeví i několik otázek, u kterých se po vás bude žádat, abyste odpověď napsali sami na předtištěný řádek. Tyto dva typy otázek testují různé aspekty obrazného vyjadřování.

Ačkoliv byly příběhy i otázky původně vytvořeny pro děti, prosím buďte tak laskaví a odpovězte na všechny otázky přesně podle své intuice, bez ohledu na to, co by podle vás odpověděly děti.

Důležité!!!

Pokud vás náš dotazník unaví, udělejte si přestávku. Velmi vás ale prosíme, abyste vyplnili celý přiložený dotazník.

Po vyplnění buďte prosím tak laskaví a odevzdejte dotazník osobě, od které jste ho dostali.

Děkujeme vám za vaši pomoc,

Dominika Pospíšilová

Eva Filippová, PhD

Příloha č. 7: Příklad úlohy z dotazníku k Experimentu č. 3

Fotbal

Robert je novým hráčem ve školním fotbalovém týmu. Je opravdu rád, že v něm hraje. V průběhu svého prvního utkání Robert neproměnil několik gólových příležitostí. Jeho družstvo prohrálo. Po zápase řekne Oliver Robertovi: „Ty SEŠ teda VÝBORNEJ střelec!“

1. **Myslí si Oliver, že je Robert výborný střelec?** Ano Ne

2. **Chce Oliver, aby si Robert myslel, že to tak opravdu myslí?** Ano Ne

3. **Proč to řekl?**

4. **Oliver řekl: „Ty SEŠ teda VÝBORNEJ střelec!“**
Jak se cítil Oliver, když to řekl?

5. **Mohl se cítit ještě nějak jinak?**

(a) Mohl být spokojený?	Ano	Ne
(b) Mohl být smutný?	Ano	Ne
(c) Mohl být rozzlobený?	Ano	Ne

6. **Jak chtěl Oliver, aby se Robert cítil?**

7. **Mohl chtít, aby se Robert cítil ještě nějak jinak?**

(a) Aby byl spokojený?	Ano	Ne
(b) Aby byl smutný?	Ano	Ne
(c) Aby byl rozzlobený?	Ano	Ne

8. **Jak se cítil Robert?**

9. **Mohl se Robert cítit ještě nějak jinak?**

(a) Mohl být šťastný?	Ano	Ne
(b) Mohl být smutný?	Ano	Ne
(c) Mohl být rozzlobený?	Ano	Ne

10. Oliver řekl: „Ty SEŠ teda VÝBORNEJ střelec!“

(a) Jak milé bylo to, co Oliver řekl?	0	1	2	3
(b) Jak nepříjemné bylo to, co Oliver řekl?	0	1	2	3
(c) Jak legrační bylo to, co Oliver řekl?	0	1	2	3

11. Co jiného mohl Oliver říct Robertovi?

Souhlasím s tím, aby moje diplomová práce byla půjčována ke studijním účelům. Žádám, aby citace byly uváděny způsobem užívaným ve vědeckých pracích a aby se vypůjčovatelé řádně zapsali do přiloženého seznamu.

V Praze dne.....

.....

Podpis

Pořadové číslo	Jméno čtenáře	č. ISIC karty	Bydliště	Datum